

ANTONI ROVIRA I VIRGILI. HISTORIOGRAFIA DE L'EXILI (1939-1949)

MERCÈ MORALES
Societat Catalana d'Estudis Històrics

RESUM

La producció historiogràfica d'Antoni Rovira i Virgili a l'exili de la Guerra Civil ha restat gairebé inèdita. Es tracta de diversos llibres, síntesis i articles, que l'historiador va redactar entre 1939 i 1949, data de la seva mort. Són textos de caràcter divulgatiu escrits per a la colònia catalana exiliada amb una clara voluntat de conscienciació nacional, i alguns, per sensibilitzar el públic francès entorn de la qüestió catalana. Al mateix temps, Rovira va continuar exercint de periodista amb temes polítics d'actualitat i va participar de manera activa en la política d'oposició com a conseller de la Generalitat de Josep Irla i president del Parlament català.

PARAULES CLAU

Rovira i Virgili, historiografia, exili, federalisme, republicanisme.

Antoni Rovira i Virgili. Historiography in exile (1939-1949)

RESUM

The historiographical work produced by Antoni Rovira i Virgili in exile from the Spanish Civil War has hardly been published. This comprises several books, summaries and articles written by the historian between 1939 and 1949, the year he died. These are informative texts written for the exiled Catalan colony with the clear aim of boosting national consciousness and, some of them, raising the awareness of the French public regarding the Catalan issue. At the same time Rovira also continued to work as a journalist, writing on political events of the time, as well as playing an active role in political opposition as a minister in the Generalitat of Josep Irla and President of the Catalan parliament.

PARAULES CLAU

Rovira i Virgili, historiography, exile, federalism, republicanism.

MERCÈ MORALES

Antoni Rovira i Virgili es va exiliar a França a finals de gener de 1939, després d'haver publicat milers d'articles i més d'una trentena de llibres. La seva obra havia adquirit un volum colossal, fruit de quaranta anys de dedicació al periodisme, a la política, a l'estudi de la història i dels moviments nacionalistes, a la poesia i al teatre. La producció roviriana va continuar al llarg d'aquest exili forçós, deu anys més, fins els darrers dies de la seva vida. Una mort inesperada, quan acabava de complir els seixanta-set anys d'edat. Són els escrits de l'exili, una bona part dels quals redactada en condicions polítiques extremes, com eren les de la França feixista de la Segona Guerra Mundial, i en una situació econòmica precària. Però Rovira, que no podia concebre la vida sense l'escriptura, va continuar treballant. Són aquests un escrits «activistes», com tots els de Rovira, i alhora el consol i el refugi d'un intel·lectual exiliat, compromès des dels primers anys de la seva joventut amb un projecte de país que havia vist néixer i caure. A partir de 1939, des de l'oposició antifranquista, Rovira continuaria fent servir la seva ploma com una arma al servei de la democràcia i de les llibertats nacionals. Al llarg d'aquests deu anys, incrementaria notablement un corpus bibliogràfic ja extensíssim, del qual, pel que fa a aquest període, varen restar escrits encara inèdits.¹

És indiscutible que Rovira és encara avui una de les plomes més fèrtils del periodisme català, tasca en la qual excel·lí,² i un dels intel·lectuals més destacats de la primera meitat del segle xx. La seva mort a Perpinyà, el 5 de desembre de 1949, quan encara hauria de passar més d'un quart de segle per a la fi de la dictadura franquista, que havia censurat els seus escrits, va silenciar la seva veu durant anys, amb l'excepció d'alguns sectors de l'oposició a l'exili i a Catalunya. Tanmateix, l'interès per l'obra historiogràfica i periodística i el pensament polític de Rovira mai no va desaparèixer. En els anys seixanta i setanta ja es varen començar a publicar escrits inèdits de l'autor, a càrrec de Joaquim i Isidre Molas, i a reeditar llibres escrits en els anys vint i trenta, a càrrec de Jaume Sobrequés. És indiscutible que la dedicació de Teresa Rovira, filla de Rovira, a donar a conèixer l'obra del seu pare ha estat determinant perquè, al llarg d'aquests darrers qua-

1. Així ja ho va posar de manifest Maria Capdevila en l'excel·lent llibre *Antoni Rovira i Virgili. Cartes de l'exili*, compilació, transcripció i estudi per Maria CAPDEVILA, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

2. En opinió de l'historiador del periodisme Josep M. Figueres, Rovira i Virgili i Josep Pla apareixen com els escriptors que varen gaudir d'una més gran influència mitjançant els seus articles a la premsa. Vegeu Josep M. FIGUERES, «Antoni Rovira i Virgili», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2011, p. 132.

ranta anys, els estudis sobre Rovira hagin donat cos a una bibliografia específica i a la difusió i perpetuació de la seva figura i obra.

FEDERALISME, REPUBLICANISME D'ESQUERRES I PERIODISME D'AVANTGUARDA

Abans de comentar l'obra historiogràfica de Rovira a l'exili, fem un breu repàs a la seva biografia intel·lectual i política. Antoni Rovira i Virgili havia nascut a Tarragona, el 26 de novembre de 1882, en el si d'una família treballadora. El seu pare era un fidel seguidor del federalista Francesc Pi i Margall,³ com ho seria també el mateix Rovira. Encara adolescent, llegia amb passió –així en va deixar testimoni– el setmanari *El Nuevo Régimen*, inspirat per Pi i Margall. Aquesta filiació política serà present al llarg de la seva vida, com ho posa de manifest el fet que, ja a l'exili, Rovira encara escriuria sobre Pi i Margall amb admiració i respecte, destacant, en aquest cas, la defensa que el polític havia fet d'un règim autòmic per a Cuba.⁴

Les primeres influències polítiques de Rovira arriben des del federalisme pimargallià i el catalanisme de Valentí Almirall. Dos conceptes, federalisme i catalanisme, que Rovira posarà sota un mateix prisma i farà indistingibles, alhora que intentarà que el federalisme espanyol faci també aquesta identificació. Tan-

3. Sobre Francesc Pi i Margall, vegeu, entre altres obres, Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Lectura de Pi i Margall*, edició a cura de Leandre COLOMER, Barcelona, La Magrana / Diputació de Barcelona, 1990. També d'Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Nacionalisme i federalisme*, a cura d'Isidre MOLAS, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa, 1982; Jordi CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX*, Barcelona, La Magrana, 1990; Leandre COLOMER, *Catalunya i el federalisme*, Vic, Eumo, 1991; Fèlix CUCURULL, *Origen i evolució del federalisme català*, Barcelona, Arts Gràfiques Rafael Salvà, 1970; Àngel DUARTE, *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo, 1987; José Antonio GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalismo y autonomía. Cataluña y el estado español, 1868-1938*, Barcelona, Crítica, 1979; Antoni JUTGLAR, *Pi i Margall y el federalismo español*, 2 vol., Madrid, Taurus, 1975-1976; Jordi LLORENS I VILA, *El federalisme català*, Barcelona, Barcanova, 1993; Isidre MOLAS, *Ideari de Francesc Pi i Margall*. Barcelona, Edicions 62, 1965; *Homenatge a Pi i Margall (1824-1901). Intel·lectual i polític federal*, a cura de Jordi CASASSAS i Albert GHANIME, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 2001, i la notable síntesi de Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català i la Restauració (1875-1923)*, Barcelona, Albertí Editor, 1972.

4. Vegeu la ressenya de ROVIRA I VIRGILI: «Cuba i Pi i Margall, de Josep Conangla i Fontanilles», a *Revista de Catalunya*, núm. 104, París, desembre de 1940, p. 436-445. L'article ha estat transcrit a Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya. Escrits d'exili (1939-1949)*, edició i estudi introductor a cura de Mercè MORALES I MONTOYA i Jaume SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Barcelona, Cossetània Edicions, 2012, p. 38-54.

MERCÈ MORALES

mateix, no aconseguí aquest objectiu, fet del qual no triga a adonar-se'n. Així, quan el 1902, amb encara no vint anys, assisteix a l'assemblea federal de Madrid, constata l'escassa simpatia que sentien els federalistes espanyols cap al nacionalisme català, àdhuc entre aquells que se situaven més a l'esquerra. Per Rovira, el federalisme autèntic era el que reconeixia el dret nacional de Catalunya a decidir el seu règim i la seva forma de govern. Cap altra. En definitiva, aquell que reconeixia la sobirania de les parts que, lliurement, s'havien de federar.

Al llarg de la seva vida, Rovira defensarà que l'encaix més harmoniós entre Catalunya i Espanya, aquell que havia de resoldre la pluralitat nacional de l'Estat espanyol de manera democràtica i pacífica, era la fórmula federal. Però, també advertia que si la política espanyola no es mostrava favorable a la solució federativa, al consens intrínsec que aquesta comportava, el nacionalisme català s'orientaria irremissiblement cap a la independència. En aquest sentit escrivia amb gran clarividència el maig de 1912:

Aquí, com a tot arreu, el perill del separatisme, sols pot produir-se com a conseqüència de la persecució del moviment patriòtic i de les negatives oposades a les demandes de reforma autonomistes. En els nostres temps, que un moviment nacionalista sigui o no separatista, depèn, més que d'ell mateix, de la conducta de l'Estat dominador.⁵

Alhora que es desvetllava en el jove Rovira la vocació política ho feia també la periodística, tan estretament lligades en la seva persona. El 1901, amb dinou anys, va ser elegit president de la Joventut Federal de Tarragona i va fundar el setmanari *La Avanzada*, que es definia com a republicà i federal. Els seus articles li varen ocasionar els primers contratemps amb les autoritats. Aquell any, també va publicar per primera vegada en la premsa barcelonina, a *La Autonomía*, periòdic dirigit pel fill gran de Pi i Margall, Francesc Pi i Arsuaga. Alhora que redactava els seus articles, Rovira també escrivia poesia i obres de teatre, gèneres que va cultivar tot al llarg de la seva vida. El 1904 va estrenar el drama *Vida Nova*, publicat l'any següent, que és, de fet, el primer llibre de Rovira. Tanmateix, la gran oportunitat professional arribaria de la mà del periodisme. El 1905 tindria lloc un fet que canviaria la seva vida.⁶

5. Antoni ROVIRA i VIRGILI, «Nacionalisme i separatisme», *El Poble Català*, 25 de maig de 1912.

6. Així ho afirma el mateix Rovira en el pròleg al seu llibre *Quinze articles*, obra que va presentar al premi Valentí Almirall de periodisme el 1937 i del qual fou guanyador. Formaven

A finals d'aquell any, el setmanari *El Poble Català* va promoure un concurs per premiar les millors notes periodístiques. Rovira va escriure un article d'actualitat sobre política catalana i un altre sobre política internacional, en ocasió de la separació de Suècia i Noruega. Els va escriure a Tarragona —on treballava en duanes— a punt d'acomplir-se el termini de lliurament, la matinada del darrer dia. Va guanyar el premi i al cap d'un any tenia una taula a la redacció del diari barceloní. És en aquests anys quan Rovira, establert a Barcelona, defineix ja plenament el seu pensament polític decididament federal, republicà i d'esquerres.

El Poble Català havia estat fundat el 1904 després que alguns dirigents de la Lliga Regionalista pertanyents al sector més a l'esquerra del partit, com Jaume Carner, Ildefons Sunyol i Joaquim Lluhi —pare de Joan Lluhi i Vallescà—, entre altres, se separessin de l'organització d'Enric Prat de la Riba. *El Poble Català* era el portaveu d'aquest grup escindit i comptava en el seu equip de redacció amb firmes com les d'Eugeni d'Ors, Eugeni Xammar, Pompeu Fabra, Carles Soldevila, Josep Pous i Pagès, Claudi Ametlla i Andreu Nin. Junt amb *El Diluvio*, *La Publicidad* i el lerrouxista *El Progreso*, *El Poble Català* esdevindria una de les publicacions republicanes més influents dels primers anys del segle xx.

Els articles de Rovira sobre política nacional i internacional varen començar a tenir una gran audiència. Recordem que Rovira va introduir la crònica internacional diària. El seu coneixement de la premsa estrangera, dels esdeveniments polítics internacionals, dels moviments nacionalistes europeus, farien d'ell un dels cronistes sobre afers internacionals més respectats. També va col·laborar amb periòdics com *L'Esquella de la Torratxa* i va dirigir el setmanari *Revolta. Setmanari Nacionalista Republicà*. Així mateix, va encetar una llarga col·laboració amb *La Campana de Gràcia*, setmanari en el qual va escriure entre 1908 i 1916 la secció «Notes obreres».

Els articles de Rovira a «Notes obreres» varen ser redactats en uns anys decisius en la història del moviment obrer català, anys en els quals Rovira posaria també la seva ploma al servei de la classe treballadora.⁷ Rovira va denunciar els

part del jurat Jaume Serra i Hünter, Lluís Montanyà, Just Cabot i Agustí Bartra. Rafael Tasis n'era el secretari. Vegeu ANTONI ROVIRA I VIRGILI, *Quinze articles*, Barcelona, Institució de les Lletres Catalanes, 1938.

7. Vegeu la recopilació que va fer d'aquests articles Jaume Sobrequés i Callicó, el 1986, a ANTONI ROVIRA I VIRGILI, *Notes obreres*, edició a cura de Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ, Barcelona, Edicions de La Magrana, 1986. Altres recopilacions d'articles de Rovira posteriors són: ANTONI ROVIRA I VIRGILI, *Catalunya i Espanya*, edició a cura de Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ, Barcelona, Edicions de La Magrana - Diputació de Barcelona, 1988, llibre que aplega els articles de Rovira sobre aquesta

problemes que afectaven els treballadors, com l'atur, la pujada dels preus, la crisi econòmica, i va fer-se ressò de les característiques de la vida associativa, de la lluita reivindicativa, de la repressió sobre els obrers, censurant sempre l'actitud explotadora i reaccionària de la patronal, culpable de la precarietat de les condicions de vida dels treballadors. Tanmateix, Rovira es manifestà sempre contrari a la violència obrera i a les grans mobilitzacions reivindicatives si aquestes no havien de comportar res que no fos una repressió encara més desaforada per part de les forces de l'ordre i l'exèrcit.⁸ Quan Rovira comença a escriure les seves «Notes obreres» és un jove periodista de vint-i-sis anys que se situa políticament en l'òrbita més a l'esquerra del grup d'*El Poble Català* –de la mateixa manera que ho feien altres joves col·laboradors del diari, com Gabriel Alomar– i el projecte polític que els dirigents d'aquest grup, Jaume Carner, Ildefons Sunyol i Joaquim Lluhí, havien posat en marxa: el Centre Nacionalista Republicà (CNR).

El Centre Nacionalista Republicà s'havia creat amb l'objectiu d'esdevenir una alternativa nacionalista de centreesquerra al catalanisme conservador de la Lliga, massa identificada amb la dreta, la monarquia i la patronal, i a la política populista del partit radical d'Alejandro Lerroux. El CNR pretenia apropar l'obrerisme i la petita burgesia a aquell nacionalisme progressista –reformista, però no revolucionari– que en una bona part estava alimentant les bases lerrouxistes. Com es posa de manifest en els seus articles a «Notes obreres», Rovira va participar activament en el gran debat teòric entorn de la relació entre obrerisme i catalanisme, nacionalisme i socialisme, i nacionalisme i democràcia –aquests darrers, conceptes inseparables per Rovira–, a més a més d'interessar-se

temàtica de 1912 a 1939. El darrer publicat, ja en l'exili del seu autor, a la revista *Catalunya*, editada a Buenos Aires. Antoni Rovira i Virgili i la qüestió nacional: textos polítics 1913-1947, edició a cura de Josep CAROD-ROVIRA, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions, 1994; Antoni ROVIRA i VIRGILI, «La guerra que han provocat»: selecció d'articles sobre la guerra civil espanyola, edició a cura de Josep M. ROIG, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; Antoni Rovira i Virgili: 1882-1949, edició a cura de Lluís DURAN i Teresa ROVIRA i VIRGILI, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1999; *Els camins de la llibertat i altres textos polítics*, edició a cura de Xavier FERRER, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, 2006; Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Sobre història de Catalunya. Escrits de l'exili (1939-1949)*, edició i estudi introductorí Mercè MORALES i MONTOYA i Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ, Barcelona, Cossetània Edicions, 2012.

8. Vegeu el pròleg de Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ a ROVIRA i VIRGILI, *Notes obreres*, p. 7-61.

especialment per la legislació social i laboral vigent a l'Espanya d'ara fa un segle, la qual denuncià en nombroses ocasions.

Rovira i Virgili esdevindrà així un dels màxims exponents de la idea de «catalanitzar l'obrerisme» i «catalanitzar el socialisme». Considerava imprescindible la formació d'una organització política socialista nítidament catalana, fet que no tindria lloc fins el 1923 amb la creació de la Unió Socialista de Catalunya (USC) de Rafael Campalans i Manuel Serra i Moret. Com és conegut, el pensament polític de Rovira connectava de manera molt clara amb el socialisme democràtic, ideari que intentaria incloure dins les directius programàtiques dels partits nacionalistes republicans en els quals va participar al llarg de la seva vida.

Rovira intervindrà activament en la formació d'Esquerra Catalana, plataforma unitària promoguda pel CNR. Des d'Esquerra Catalana, Rovira defensarà un nacionalisme no exclouent que s'havia de desenvolupar dins d'un marc federatiu o autonòmic. Proposava un règim especial per a Catalunya i associava la reivindicació de l'autogovern a la idea de regeneració i benestar. En síntesi, Catalunya només progressaria cap a una societat més moderna i socialment més justa si es dotava d'un govern propi, i aquest només seria possible d'assolir en el marc d'una República de tipus federal. El fracàs dels estatuts d'autonomia de Catalunya presentats durant la monarquia alfonsina a les Corts espanyoles el 1918 i el 1919 potenciarien encara més la idea que només amb la República es reconeixeria el dret de Catalunya a autogovernar-se. No cal incidir en el fet que la República s'associava amb el centre-esquerra i una dreta disposada a acceptar les regles del joc democràtic.

El maig de 1909, Esquerra Catalana va treure un bon resultat a les eleccions a l'Ajuntament de Barcelona. Tanmateix, dos mesos després, el 26 de juliol, varen esclatar els fets de la Setmana Tràgica. Rovira, que havia fet una defensa aferrissada contra l'enviament de més joves a la guerra del Marroc, no es va veure afectat personalment per la repressió desfermada a causa dels fets, i va continuar participant activament en política. Pel que fa al CNR, es varen produir canvis. Es va nomenar Pere Coromines director d'*El Poble Català* i fou promocionat perquè fos el líder polític capaç d'atreure la massa republicana i obrera cap a les files del nacionalisme de centreesquerra. El resultat seria la fundació el 1910 de la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), en la qual varen concursar federals, dirigents de la Unió Catalanista i de l'Esquerra Catalana, entre altres.

Els objectius de la UFNR no diferien gaire dels que havia assajat Esquerra Catalana. Es pretenia consolidar una organització forta, fruit de la unió de les diverses organitzacions nacionalistes, federals i republicanes que actuaven per

separat; dotar-se d'una àmplia base d'afiliats entre l'obrerisme, la pagesia i la petita burgesia, i presentar una candidatura nacionalista i republicana potent amb la qual disputar les eleccions a la Lliga i els radicals de Lerroux, partits que continuaven dominant l'escenari de les eleccions municipals i a l'influent Ajuntament de Barcelona.⁹ En síntesi, la UFNR, vint-i-un anys abans de la creació d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), va ser un dels projectes polítics més destacats per crear el gran partit que havia d'aplegar els republicans nacionalistes de centre-esquerra i amplis sectors de l'obrerisme i la pagesia.

Un dels punts programàtics per destacar de la UFNR fou la defensa de la llengua catalana, tot reivindicant la seva cooficialitat. No és estrany, doncs, que trobem Rovira, aquell mateix any 1910, embarcat en una aventura editorial com la Societat Catalana d'Edicions, destinada a l'edició i la traducció de llibres al català, en la qual el mateix Rovira va publicar una bona part de la seva obra durant aquella dècada.

L'OBRA DE PENSAMENT POLÍTIC I ELS PRIMERS ESTUDIS HISTORIOGRÀFICS (1912-1919)

El primer llibre d'història de Rovira és la *Història dels moviments nacionalistes*,¹⁰ obra en tres volums publicada entre 1912 i 1914, en la qual s'expliquen els orígens i la tipologia de les vint-i-tres nacions europees en conflicte

9. Sobre la UFNR vegeu el segon volum de les memòries de Pere COROMINES, *De la Solidaritat al 14 d'Abril*, Barcelona, Curial, 1974, dins *Diaris i records de Pere Coromines*. Entre les aportacions més recents, vegeu Santiago IZQUIERDO BALLESTER, *El republicanisme nacional a Catalunya. La gestació de la Unió Federal Nacionalista Republicana*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2010. Del mateix autor: Santiago IZQUIERDO, *Pere Coromines*. Catarroja, Afers, 2001, i Santiago IZQUIERDO, *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*, Catarroja, Afers, 2006. Sobre l'arrel social del catalanisme, vegeu, entre altres obres de l'autor: Josep TERMES, *Història del catalanisme fins al 1923*, Barcelona, Pòrtic, 2000; Josep TERMES i Agustí COLOMINES, *Patriotes i resistents. Història del primer catalanisme*, Barcelona, Base, 2003. Vegeu també Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialisme catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, així com Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Pérez Bastardas i Sampere (1871-1944). Una biografia política*, 2 vol. Barcelona, Edicions 62, 1987.

10. Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Història dels moviments nacionalistes*, Barcelona, Societat Catalana d'Edicions, 1912-1914. El 2008, l'editorial Base va reeditar l'obra en un únic volum. Vegeu Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Història dels moviments nacionalistes*, edició i epíleg a càrrec de Xavier FERRER TRILL, Barcelona, Base, 2008.

aleshores per aquesta qüestió. Catalunya apareix en la darrera sèrie, després de tractar les característiques de les reivindicacions nacionals a Finlàndia, Polònia, Lituània, Ucraïna, Slesvig, Alsàcia-Lorena, Bohèmia, Eslovàquia, Eslovènia, Trieste i Trentino, Croàcia, Hongria, Transilvània, Albània, Epir, Creta, Macedònia, Vella Sèrbia, Armènia, Irlanda i País Basc.

Aquesta primera incursió de Rovira en els estudis històrics va promoció-lo més com un rellevant estudiós del nacionalisme que no pas com a historiador. Ell mateix reconeixerà que els estudis polítics l'havien portat a la història i que aquest era el seu primer treball historiogràfic.¹¹ A més a més, es va fer una lectura política de l'obra que se sobreposà a l'esforç historiogràfic. En el pròleg del llibre, Pere Coromines ja feia referència a l'ús doctrinal de l'estudi, del qual afirmà: «ha d'influir forçosament en la renovació doctrinal del catalanisme i situar el fet de la nacionalitat catalana entre el ressorgiment general de les nacionalitats d'Europa. La sola reunió de totes aquestes qüestions en una única història planteja nous punts de doctrina que només vagament s'havien albirat fins ara».¹² Com apuntava el líder de la UFNR, el llibre de Rovira havia de contribuir a la renovació del marc doctrinal catalanista hereu del pensament de Prat de la Riba, Torres i Bages, Pi i Margall i Almirall. Rovira, que va posar sempre la història al servei d'un projecte nacional, no va ser aliè a aquesta deriva de l'obra, tot i que destacant el treball d'investigació realitzat i l'aportació historiogràfica.

La *Història dels moviments nacionalistes* va ser escrita abans dels canvis en tots els ordres que comportaria la Gran Guerra i és, per tant, un valuós testimoni de l'Europa prebèlica poc abans de precipitar-se a l'apocalipsi. En el llibre, Rovira torna a defensar la idea de «nacionalisme i democràcia» en contra del nacionalisme de caràcter autoritari, associació de conceptes, els primers, que no sempre seran fàcils de defensar per les esquerres democràtiques. En aquest sentit, Rovira no es desviarà de l'afirmació que a Catalunya era inviable el nacionalisme d'extrema dreta, perquè les arrels del nacionalisme català eren profundament democràtiques.

Rovira inseria el catalanisme dins el corrent dels moviments nacionalistes sorgits a partir de mitjan segle XIX, i el fonamentava en la vinculació entre nació cultural i voluntat política, amb la llengua no com l'únic, però sí com el principal

11. Vegeu la carta que adreça a Amadeu Hurtado, el 30 de novembre de 1947, a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 499.

12. Pere COROMINES, pròleg al llibre de ROVIRA I VIRGILI, *Història dels moviments nacionalistes*, op. cit., Base, 2008, p. 11.

vertebrador de la nació catalana. Per Rovira, la difusió i la utilització del català parlat i escrit no havia de servir tan sols per combatre l'omnipresència del castellà, sinó com una presa de consciència nacional. Sobre la qüestió de la llengua, Rovira va publicar nombrosos articles, dels quals encara ens manquen estudis específics, com ha assenyalat Josep M. Figueres.¹³ La determinació de Rovira sobre aquesta qüestió, sumada a la seva gran capacitat de treball, varen tenir com a resultat un *Diccionari català-castellà i castellà-català*, publicat el 1913, i una *Gramàtica elemental de la llengua catalana*, el 1916. Com deia l'escriptor, eren eines necessàries, perquè els seus coetanis s'horrortzaven si feien una falta d'ortografia o d'estil en castellà i, en canvi, no tenien cap mena de cura d'escriure bé en català. D'aquesta època data la iniciativa de crear la *Revista de Catalunya* (1912), la qual no tindria continuïtat fins que, en els anys vint, es va reprendre el projecte.

També és manifesta la preocupació de Rovira per la catalanització de l'escola. El 1914 escrivia: «ens cal alçar a Barcelona i a les ciutats catalanes veres forteses de l'ensenyament català» creant escoles privades catalanes al costat de les escoles públiques.¹⁴ Aquesta preocupació per l'ensenyament en català i per l'escola catalana serà present al llarg de la seva vida. També es va manifestar favorable a la catalanització plena de la Universitat. Era contrari a la bilingüïtzació i es planyia que Catalunya sigui «l'únic poble civilitzat del món que, tenint una llengua de noble categoria literària, no compta amb cap Universitat de llengua pròpia».¹⁵

El 1914, Rovira se separarà del partit de Coromines, disconforme amb el pacte de Sant Gervasi, mitjançant el qual la UFNR i el Partit Republicà Radical de Lerroux anirien junts en coalició a les eleccions legislatives del 8 de març. Trenta-cinc anys després, Rovira comentaria sobre Lerroux:

No pot negar-se, amb tot, el gran paper –més gran pel soroll que pel mèrit– representat per Lerroux en la política catalana dels començos d'aquest segle [...] Trobà la massa republicana de Barcelona força nombrosa encara, però descoratjada i dividida. Pogué reagrupar-la en molta part; afegí a la seva host importants contingents d'obers situats en la zona intermèdia de l'anarquisme i el republicanisme, i contingents també importants d'immigrants, principalment

13. Josep M. FIGUERES, «Antoni Rovira i Virgili», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 22, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2011, p. 137.

14. Vegeu Lluís DURAN, *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*, Barcelona, Afers, 1977, p. 45.

15. Vegeu DURAN, *Pàtria i escola*, p. 154-155.

aragonesos. I, encara, en determinats moments, rebé l'ajuda de gent conservadora i monàrquica enemiga del catalanisme.¹⁶

Contraris a la coalició amb els lerrouxistes, també abandonarien la UFNR gairebé tots els membres de la redacció d'*El Poble Català*, entre ells Claudi Ametlla, Prudenci Bertrana, Andreu Nin i Alexandre Plana. Aquell mateix 1914, Rovira va cofundar Esquerra Catalanista –l'any següent es fusionaria amb la Unió Catalanista– amb la voluntat de mantenir la puresa del doctrinari federal i d'esquerres de la UFNR. També creà el rotatiu *La Nació*, portaveu del nou partit, i publicà el llibre *La nacionalització de Catalunya*, de títol ben explícit. En aquesta obra, Rovira es reafirma en la idea que només amb la república es podria assolir l'autogovern, objectiu del tot inviable dins la monarquia, com intentava infructuosament la Lliga. Però Rovira també era prou lúcida per afirmar que l'escassa sensibilització dels republicans espanyols envers el nacionalisme català no solucionaria de manera satisfactòria el problema plantejat en el nou règim republicà.

El 1914 es creava la Mancomunitat de Catalunya. Rovira va col·laborar dins la secció de Premsa, cridat pel mateix Prat de la Riba. Dos anys després es llicenciava en Dret, una assignatura pendent en la vida de Rovira, atès que va haver d'abandonar els estudis universitaris en la joventut per problemes econòmics. El 1916 va començar a col·laborar a *La Veu de Catalunya*, portaveu de la Lliga Regionalista i un dels diaris de més tiratge, amb articles sobre política estrangera. També ho va fer a *La Publicidad*, rotatiu en el qual escriuriu joves periodistes com Josep Pla. És també en aquesta època quan publica les obres de temàtica política més rellevants, com *El nacionalisme* (1916), que es reeditaria el 1932 amb el títol *El principi de les nacionalitats*. Per Rovira, *nació* i *nacionalitat* tenien el mateix sentit; *nacionalitat* no comportava una subordinació al de *nació*, com avui en dia suggereix l'article 2 de la Constitució espanyola de 1978.

En el seu afany de divulgar entre els republicans i els federalistes espanyols la qüestió nacional catalana, va publicar el 1917, l'any de l'Assemblea de Parlamentaris, *El nacionalisme catalán*. D'aquell mateix any és el seu llibre *Nacionalisme i federalisme*. També col·laborà amb *Ibèria*, revista a favor dels Aliats que es va publicar a Barcelona durant la Primera Guerra Mundial. Com apunta el nom de la revista, la idea d'una federació o confederació d'estats ibèrics continuava vigent, idea que

16. Vegeu «Lerroux», *La Humanitat*, núm. 113, Montpeller, 27 de juliol de 1949, p. 1. Article reproduït a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 299-301.

ressorgiria amb especial força també en el context bèl·lic de la Segona Guerra Mundial. En ambdós casos, nacionalistes catalans, bascos i gallecs varen aplicar-se amb optimisme, primer, la declaració de catorze punts del president dels Estats Units, Thomas W. Wilson (1918), en concret, el que feia referència al dret de les nacionalitats oprimides a un estat propi i, després, la Carta de l'Atlàntic signada per Roosevelt i Churchill (1941), on també es reivindicava el dret a l'autodeterminació dels pobles oprimits. La idea d'una Ibèria federada o confederada tornà a trobar ressò en aquests anys, però no va anar més enllà d'uns quants principis programàtics i molta tinta.

Entre 1918 i 1919, Rovira assisteix des de Barcelona al fracàs dels dos primers intents d'aprovar a les Corts espanyoles un estatut d'autonomia per a Catalunya. Els debats a l'hemicicle són encesos, a vegades, un diàleg de sords, com els protagonitzats entre el principal orador del grup parlamentari de la Lliga, Francesc Cambó, i diputats com Niceto Alcalá-Zamora i Antonio Maura. Una bona part d'aquelles sessions –com succeiria el 1932 i el 1979– es va consumir a debatre sobre la sobirania. Si Catalunya era o no una nació i, en conseqüència, si tenia dret a decidir lliurement la seva forma de govern. La resposta dels diputats va ser majoritàriament negativa. La crisi políticossocial de 1919 va dissoldre les Corts i el debat sobre l'Estatut va restar ajornat. Aquell any, Rovira publicava una *Història de Rússia des del temps dels primitius fins a la instauració del comunisme*, just dos anys després de tenir lloc la Revolució russa. Un cop més, Rovira no deixava de sorprendre amb els seus extensos coneixements, erudició i capacitat de treball.

Amb l'arribada dels anys vint, la violència social, sempre latent al país, va esclatar amb força. Són els anys del pistolisme, del locaut, dels assassinats d'obriers i patrons. Sobre aquest fet, Rovira es condol en l'article *La ciutat de sang*: «De totes les ciutats del món», escriu el 18 de setembre de 1920 a *La Campana de Gràcia*, «Barcelona, la Barcelona nostra, és la més sagnant». Són els anys en els quals s'han de llançar els vells atles, perquè la Primera Guerra Mundial ha configurat un nou món i noves fronteres. I també, nous conflictes que acabarien en un altre bany de sang.

LA HISTÒRIA COM A EINA DE CONSCIENCIACIÓ NACIONAL (1922-1939)

És durant els anys vint quan Rovira s'endinsa de ple en l'estudi de la història de Catalunya. Com ha afirmat Jaume Sobrequès: «L'estudi de la història va ser l'instrument a través del qual Rovira i Virgili va reflexionar sobre el fet

nacional». ¹⁷ Durant aquesta dècada es varen publicar cinc dels vuit volums de la seva *Història nacional de Catalunya*. El sisè i el setè es publicarien en els anys trenta, i el vuitè, que ja era a impremta, no va arribar a editar-se a causa de la Guerra Civil. En els anys setanta, Jaume Sobrequés, amb un equip de col·laboradors, va continuar-la fins formar els setze volums que té en l'actualitat. L'obra havia estat encarregada a Rovira per un editor barceloní i, com el mateix Rovira reconeix, «no em sap greu dir que vaig haver d'accentuar la meua preparació a mesura que escrivia els diversos capítols». ¹⁸ Rovira volia assegurar-se de no haver comès cap errada i feia llegir capítols del llibre a Pere Bosch i Gimpera i al medievalista Ferran Valls i Taberner.

L'obra va ser censurada pel franquisme. Quan el 1942 Ferran Soldevila s'assabenta d'aquest fet, anota en el seu dietari que els censors franquistes havien considerat la història de Catalunya de Rovira poc científica i amb una clara voluntat «separatista». Soldevila fa una defensa de l'obra de Rovira i considera que si la seva *Història de Catalunya* no havia estat censurada era perquè hi apareixia el nom de Ferran Valls i Taberner com a coautor. Com és conegut, Valls i Taberner, mort el 1942, havia donat suport a Franco durant la Guerra Civil.

És també en els anys vint quan Rovira comença a escriure un seguit de semblances biogràfiques sobre personatges clau en l'imaginari nacionalista com *Pau Claris* (1922), *Guifré I* (1926) o *Els grans catalans del Vuitcents* (1928), gènere que continuaria cultivant fins al final de la seva vida i personalitats sobre les quals tornaria de manera puntual.

Durant la Segona República, Rovira mantindrà la producció historiogràfica i sobre política contemporània. El 1931 apareixerà *Catalunya i la República*. L'any següent serà especialment prolífic. Es publicaran *La constitució interior de Catalunya*, *Els sistemes electorals*, la reedició del llibre *El nacionalisme* (1916), amb el títol *El principi de les nacionalitats*, i *Corpus de Sang*. El 1934 publicarà *L'11 de setembre de 1714*, i el 1936, *Valentí Almirall* i *Resum d'història del catalanisme*.

En una carta adreçada al seu amic Amadeu Hurtado, el 30 de novembre de 1947, Rovira explica com es va desvetllar la seva vocació com a historiador:

17. Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ, *Antoni Rovira i Virgili. Història i pensament polític*, Barcelona, Curial, 2002, p. 39.

18. Vegeu Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 59. Article publicat a *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, núm. 17, Perpinyà, juliol de 1946, p. 16-20.

MERCÈ MORALES

És veritat que tractant de temes d'història em trobo com peix a l'aigua. Però no era aquesta la meva vocació principal primitiva. Els estudis polítics em van dur als estudis històrics. Fins als trenta anys [1912] no vaig començar el meu aprenentatge d'historiador i vaig començar-lo amb la història dels moviments nacionalistes estrangers. La limitació amb què vaig trobar-me per a l'acció política [anys vint] va afavorir el meu decantament cap als estudis històrics i particularment els del nostre passat. He estat una mica historiador per força. Però en veure'm empès cap a aquesta activitat, inicialment secundària en mi, no hi he fet treball de forçat, sinó d'home que estima el seu ofici.¹⁹

En tota la producció historiogràfica de Rovira, l'estudi del passat estarà al servei del seu ideari nacionalista, fet que no implica que els seus estudis historiogràfics no siguin fruit d'un esforç d'erudició notable i d'una objectivitat que l'autor s'imposa potser de manera més severa encara que altres historiadors formats en la disciplina. En la declaració de principis que fa en l'extensa introducció que precedeix la seva *Història Nacional de Catalunya*, manifesta que el rigor científic i metodològic són per a ell l'objecte prioritari, i no amaga que parteix de judicis previs; prejudicis històrics que portaran Rovira a imposar-se un alt grau d'autoexigència. Entre altres, insisteix en l'obligatorietat de ser crític amb les fonts documentals; a eludir la pràctica d'emetre sentències judicials sobre el passat, i a desmitificar personatges i episodis històrics. Sobre aquest aspecte, escriuria a Hurtado:

No em formo dels herois ni dels patricis una visió massa espectacular. L'estudi a fons d'alguns homes nostres del passat ha empetitit als meus ulls la seva figura, començant per alguns reis. Estic convençut que, per exemple, Jaume d'Urgell era un pobre home, que certs guerrers almogàvers i de les guerres de 1640 i 1714 no valien més que alguns caps de la nostra guerra civil.²⁰

Rovira és conscient de la provisionalitat del coneixement historiogràfic: «La història no està feta. Es fa, es desfà, es refà», afirma, amb una actitud oberta a la revisió i el debat historiogràfics, tot i que, com veurem, defensarà amb fermesa

19. Vegeu «Correspondència inèdita Antoni Rovira i Virgili - Amadeu Hurtado (1947-1949)», *Recerques*, 7, Barcelona, 1978, p. 155. Reproduït a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 499.

20. Vegeu la carta que adreça a Amadeu Hurtado el 2 de febrer de 1948, a «Correspondència inèdita», p. 159. Reproduïda a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 520.

els seus punts de vista quan el debat es produeixi. Una altra de les qüestions en les quals Rovira va posar un èmfasi especial era la claredat expositiva. Per Rovira, tot historiador que es disposi a escriure pel públic ha de fer-se entendre correctament. Com deia Rovira, sovint trobem textos que no s'entenen, simplement perquè estan mal escrits, i no per l'ús d'un llenguatge científic específic. Aquest no està renyit amb la divulgació. És més, com més coneixements tenim sobre un tema, l'exposem de manera més clara i precisa. Com menys, la construcció es torna artificiosa i plena de circumloquis sorprenents. En l'aspecte literari, doncs, Rovira posarà el seu talent com a escriptor al servei de la història.

Sovint s'ha inclòs Rovira dins el que coneixem per historiografia romàntica amb un sentit pejoratiu. És innegable que Rovira va cultivar episodis i personatges de la història de Catalunya que s'emmarquen en les lluites de reivindicació nacional i que els va exalçar. Tanmateix, la concepció historiogràfica de Rovira l'apropa més a historiadors com Ferran Soldevila que a Pròsper de Bofarull, el qual, d'altra banda, va contribuir de manera notable a la historiografia catalana, si més no, per la ingent recerca arxivística que va practicar.

Una de les polèmiques historiogràfiques més conegudes sostingudes per Rovira va ser la que va mantenir el 1935 amb un jove doctor en història, Jaume Vicens i Vives, número u de la seva promoció. Vicens havia fet en la seva tesi doctoral una defensa de la figura de Ferran II i la seva política envers Catalunya. Rovira, contrari a aquest plantejament, va començar la polèmica amb un article força crític contra aquell historiador de vint-i-cinc anys.²¹ L'article «La jove intel·lectualitat catalana» es va publicar a *La Humanitat*, portaveu d'ERC, el 7 d'agost de 1935, en ple Bienni Negre. En el seu article, Rovira valorava la preparació científica dels nous historiadors sorgits de la Universitat de Barcelona, que això no obstant «mostren, més que un criteri objectiu, una prevenció contra el punt de mira nacional en la història».

Vicens va respondre des de les planes de *La Veu de Catalunya*, defensant la seva tesi i retraient a Rovira la suposada pretensió de tenir l'exclusiva de la consciència nacional i convidant-lo a visitar més sovint l'arxiu de la Corona d'Aragó. El debat va continuar a les planes de *La Publicitat* fins a primers de setembre, una polèmica que tindria el darrer episodi en la ressenya crítica que Rovira i Virgili va publicar a la *Revista de Catalunya* el 1938 sobre el llibre de Vicens *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, en la qual comenta que Vicens havia

21. Hi ha diverses referències sobre aquest debat. Vegeu-ne una síntesi a J. SOBREQÜÉS, *Antoni Rovira i Virgili*, p. 57-74.

fet una obra excel·lent pel que feia a la documentació que aportava, però molt deficient des del punt de vista interpretatiu.

És evident que aquella interpretació de Vicens era poc avinent amb la tradició historiogràfica que havia fet dels Trastàmars uns intrusos i de Ferran II el culpable de la decadència econòmica catalana. Tot i que matisades les tesis de Vicens per la historiografia posterior, en qualsevol cas, Rovira se'n presenta poc flexible davant noves interpretacions que, en definitiva, ajudaven a entendre un període i uns fets cabdals en la història del país. Tanmateix, Vicens no va ser l'únic historiador objecte de les anàlisis crítiques de Rovira; el mateix Ferran Soldevila i el francès Josep Calmette serien objecte de ressenyes minucioses per part de l'historiador, com tindrem ocasió de veure més endavant.

L'ACTIVITAT POLÍTICA: D'ACCIÓ CATALANA A ESQUERRA REPUBLICANA DE CATALUNYA

Mentre Rovira encetava aquesta nova faceta com a historiador, va mantenir una intensa activitat política. Va participar en la fundació d'Acció Catalana (AC) el 1922,²² formació en la qual varen convergir dirigents de la Lliga descontents amb la política acomodaticia del partit amb la monarquia, militants de les seves Joventuts i membres de l'extinta UFNR, com el mateix Rovira, entre altres. La nova organització, que es definia més com un moviment que com un partit, reivindicava el dret a l'autodeterminació i, com ja s'havia assajat en el CNR o en la mateixa UFNR, el seu propòsit era atreure les classes populars. Així mateix, es va proposar promoure la internacionalització del «problema català» en el nou marc obert després de la Primera Guerra Mundial i que havia donat lloc a organismes com la Societat de Nacions.

La posició defensada per Rovira en el marc d'Acció Catalana sobre la qüestió nacional es radicalitzà. Rovira se situa ara més enllà del federalisme o d'una autonomia d'estil federatiu: «d'acord amb la història més recent, he pogut comprovar que en els motllos federals no hi ha cap llibertat de la nació», afirmà l'abril de 1923,²³ poc abans de presentar-se a les eleccions a Corts. Però tampoc

22. Sobre Acció Catalana, vegeu Montserrat BARAS, *Acció Catalana (1922-1936)*, Barcelona, Curial, 1984.

23. *La Publicidad*, 22 d'abril de 1923.

no proposa separar-se d'Espanya en termes absoluts. Defensarà que *independència* no comporta necessàriament *separació*. En definitiva, sembla que Rovira defensa un règim confederal, sense explicitar-lo clarament, en un context de creixement del nacionalisme radical arreu.

Malgrat, que ja des de la seva creació, el partit de Rovira i Lluís Nicolau d'Olwer fou conegut per «la Lligueta», Acció Catalana pretenia fer-se un espai propi, amb un programa de centreesquerra en les qüestions econòmiques i socials, laïcista en les relacions Església-Estat i amb una proposta nacionalista que cerca l'encaix amb Espanya, sense arribar al trencament. En síntesi, AC se situa entre la Lliga i Estat Català, partit dels nacionalistes radicals d'esquerra, fundat per Francesc Macià, i partidari de la via insurreccional.

El 29 d'abril de 1923, Rovira va ser el candidat d'AC a les eleccions a Corts. Va aconseguir 16.000 vots i ja es donava per fet que tindria l'acta de diputat, quan un acord entre la Lliga de Cambó i els radicals de Lerroux en el districte setè de Barcelona —es parla que es varen donar vots falsos al candidat dels radicals, Emiliano Iglesias—, el va fer perdre la possibilitat d'entrar al Congrés per l'escàs marge d'uns tres-cents vots. Uns mesos després, el setembre, el cop del general Primo de Rivera a Barcelona, amb la connivència del rei, canviaria de nou el panorama polític.

Durant la dictadura, Rovira, que representava dins Acció Catalana la tendència republicana socialment més avançada, acabà marxant del partit, mentre que Nicolau d'Olwer, que era a l'exili, va continuar dins la formació. Rovira, cada vegada més distant a la deriva política d'AC, i en l'ambient radicalitzat que la repressió de Martínez Anido primer i la dictadura després havia ajudat a crear, es decidí a promoure una formació política pròpia. El 1928 fundà Acció Republicana de Catalunya (ARC), organització que presidí, i de la qual seria portaveu el diari *La Nau*, creat per Rovira, i en el qual l'escriptor va esmerçar grans esforços personals i econòmics.

El 1928 podríem dir que Rovira s'independitza. Crea el seu propi partit i el seu propi diari i intentarà portar a terme allò que el venia definint des dels temps d'*El Poble Català*: l'organització d'un partit polític nacionalista, republicà i d'esquerra capaç d'atreure el moviment obrer i consolidar una força política capaç d'enfrontar-se amb èxit a la Lliga i els radicals. Pel que fa a la qüestió nacional, Rovira vol lligar-la estretament al problema de les nacionalitats europees per aconseguir ressò internacional, mentre intenta oferir diverses vies als partits espanyols per a l'encaix Catalunya-Espanya: federalisme, règim especial, àdhuc la confederació.

L'acció política més rellevant del partit de Rovira va ser la seva participació a la reunió de Sant Sebastià, el 17 d'agost de 1930. ARC, per mitjà de Macià

Mallol, va ser-hi aquell dia a la reunió que va donar lloc al Pacte de Sant Sebastià, pacte unitari entre socialistes, republicans i nacionalistes per posar fi a la monarquia i establir la república i un govern provisional de coalició entre les organitzacions presents en el Pacte.

En aquells dies, la posició nacionalista de Rovira ja no era la mateixa que la suggerida el 1922 amb la fundació d'Acció Catalana. Si llavors se situava més a prop del nacionalisme radical –recordem que aquell any es crearen Estat Català i grups nacionalistes paramilitars, també dins Acció Catalana–, el 1930, davant els fracassos insurreccionals contra la dictadura i la necessitat de pactar amb les forces polítiques espanyoles per assolir el canvi de règim, Rovira reprèn la fórmula federalista com a vàlida. Tanmateix, no per crear una Espanya de tretze o catorze estats federats més o menys coincidents amb les regions administratives, sinó per configurar una Espanya federal amb les comunitats nacionals que havien reivindicat aquest dret i actuat políticament. En definitiva, Rovira rebutja el *café para todos* a favor del federalisme asimètric, almenys en un període inicial. Reconeix que una bona part de les regions espanyoles no tenien una inclinació majoritària per la federació; per tant, més que una Espanya federal, proposa una Espanya «federable».²⁴

En l'aspecte teòric, el pensament polític de Rovira no variarà gaire al llarg de la seva vida, però sí es veurà condicionat en la praxi, un cop s'ha entrat en el joc polític i institucional i, a més a més, en un context de polítiques unitàries per assolir un canvi de règim, ja sigui per posar fi a la monarquia o, més endavant, a la dictadura franquista. Rovira, sense abandonar el marc federalista, mira d'adaptar-se a les possibilitats que s'ofereixen a cada moment. En aquest joc d'equilibris, l'ambigüitat que acompanya sovint conceptes com *autonomia*, *federació* o fins i tot *confederació* és fruit d'un possibilisme forçat per la necessitat de comptar amb els partits polítics espanyols per assolir l'autogovern. No cal incidir en com poden ser de flexibles conceptes com *autonomia* i *federalisme*, els quals, sense una especificació concreta del seu abast, en termes de sobirania i en la capacitat competencial i financera de l'autogovern poden aparèixer com a bons enunciats, però buits de contingut.

Del Pacte de Sant Sebastià no en va sorgir l'Espanya federal que volia Rovira. El pacte va assegurar l'actuació conjunta de republicans, socialistes i nacionalistes per un canvi de règim polític i el compromís d'un règim autònom per a Ca-

24. Vegeu Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Catalunya i la República*, Barcelona, Undarius, 1977, p. 9. El llibre va ser publicat per primera vegada el 1931, pocs mesos després d'haver-se proclamat la Segona República, quan la via autònoma dins l'Estat «integral» havia substituït l'Espanya federal.

talunya, després que l'Estatut passés pel filtre de les Corts. Com apunta la nota que va aparèixer dos dies després de la reunió al diari *El Sol* de Madrid: «quedó resuelto que los reunidos aceptaban la presentación a la Cortes constituyentes de un estatuto redactado libremente por Cataluña para regular su vida regional y sus relaciones con el estado español».²⁵ La nota que va fer Manel Carrasco i Formiguera, representant de l'Acció Catalana de Nicolau d'Olwer a la reunió, per al diari *La Publicitat*, coincidia amb la del diari madrileny, però amb una diferència: mentre en aquell no es parlava d'una República federal, Carrasco sí que ho feia.²⁶

Gairebé vint anys després del Pacte, Rovira va aclarir alguns aspectes de la reunió de Sant Sebastià. Segons explicà el 1949,²⁷ en rebre la visita de José Salmerón, fill de Nicolás Salmerón, que havia viatjat a Catalunya per gestionar amb els nacionalistes la seva participació a la reunió, Rovira va plantejar-li tres exigències. La primera, que en establir-se un règim provisional a Espanya s'establís alhora una règim autònom provisional per a Catalunya. La segona, que per participar dins el moviment de caràcter revolucionari que havia d'enderrocar la monarquia calia avals del seu èxit –altres complots havien estat un fracàs– i que no es cometessin excessos. La tercera condició era que el seu partit no tindria cap tipus de contacte amb els radicals de Lerroux, especialment amb Emiliano Iglesias, «per raons de confiança i de decència». La corrupció del partit radical era de domini públic a Catalunya, però hi era en el panorama polític i donava suport als republicans espanyols, que comptaven amb ell.

José Salmerón va assegurar Rovira que els radicals no estarien en la direcció del moviment revolucionari. Finalment, Rovira va prometre que el seu partit hi participaria. Com que Macià Mallol era aquells dies a Bilbao, Rovira va delegar en ell la representació del partit. Per la seva part, Acció Catalana, amb dubtes sobre la seva concurrència a Sant Sebastià, va enviar finalment Carrasco i Formiguera, i Estat Català, Jaume Aiguader. Aquest formava part del Comitè Director junt amb Alcalá-Zamora, Manuel Azaña, Santiago Casares Quiroga, Indalecio Prieto i Ángel Galarza, mentre que Miguel Maura, Macià Mallol i Felipe Sánchez Román actuaven com a suplents.

De les tres condicions que havia posat Rovira es varen complir dues, però una va quedar sense resoldre:

25. *El Sol*, 19 d'agost de 1930.

26. Vegeu *La Publicitat*, 4 de setembre de 1930.

27. Vegeu «La reunió de San Sebastián», *La Humanitat*, núm. 109, 14 d'abril de 1949, p. 1. Article reproduït a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 179-185.

MERCÈ MORALES

El Pacte de San Sebastián no determinava quin règim hi hauria al nostre poble des de la caiguda de la Monarquia fins a la reunió de les Constituents de la República. D'aquesta falla vingué el conflicte –que hauria pogut ser molt greu– dels primers dies de la República catalana proclamada per Francesc Macià. Serveixi aquell cas d'experiència per a futures situacions.²⁸

En efecte, a Sant Sebastià no es va aprovar que Catalunya es dotés d'un govern provisional al mateix temps que es formava el de Madrid, sinó que els partits catalans redactessin un Estatut d'Autonomia que hauria de ser aprovat a les Corts i després ja es formaria el govern. Aquesta fórmula presentava riscos per a la concreció de l'autogovern i, com deia Rovira, havia d'evitar-se en el futur. Així es va fer amb el restabliment de la Generalitat presidida per Josep Tarradellas el 1977, pactat prèviament amb el govern d'Adolfo Suárez i de caràcter provisional fins a l'aprovació de l'Estatut el 1979.

Amb vista a les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, Acció Catalana, presidida per Lluís Nicolau d'Olwer, i l'Acció Republicana de Catalunya de Rovira es varen fusionar. Sota el nom d'Acció Catalana Republicana (ACR), el partit es va postular com una alternativa a la crida unitària que abanderava Macià i de la qual en resultaria Esquerra Republicana de Catalunya (ERC). Els dirigents d'ACR no s'hi varen adherir, però dins el partit es varen produir fugues cap a la nova formació de Macià. ACR es va presentar en solitari i va acusar un sonat fracàs electoral. A Barcelona va ser derrotada en tots els districtes i no va aconseguir cap regidor al consistori. Tanmateix, el moderat Nicolau d'Olwer va ser ministre del govern provisional de la República, d'acord amb el repartiment de ministeris pactat entre les formacions presents a Sant Sebastià.

Després de la davallada electoral a les municipals de l'abril i de l'escàs èxit a les constituents del juny de 1931, alguns dels dirigents d'ACR varen optar per marxar del partit i emprendre noves trajectòries polítiques: Carrasco i Formiguera derivaria cap a la cristianodemòcrata Unió Democràtica de Catalunya (UDC), creada el novembre de 1931; Jaume Bofill i Mates va tornar a la Lliga; Jover i Nonell va passar per UDC per integrar-se finalment a la dretana CEDA de José María Gil Robles, i d'altres, com el mateix Rovira, es varen incorporar més endavant a ERC.

28. Vegeu «La reunió de San Sebastián», *La Humanitat*, núm. 109, 14 d'abril de 1949, p. 1. Article reproduït a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 185.

Rovira es va separar després de les eleccions generals de juny de 1931, en les quals ACR només va treure dos diputats: Nicolau d'Olwer i Carrasco i Formiguera. Rovira, que s'havia presentat a Tarragona en una candidatura independent, atès que la direcció del partit va decidir no presentar-se a aquesta circumscripció, va aconseguir 7.541 vots sobre un total de 82.864. Aleshores, l'allunyament amb el partit de Nicolau d'Olwer ja era notori i el setembre se separà oficialment. Un any després, aprovat l'Estatut de Catalunya a les Corts i, per tant, amb tot a punt per a la convocatòria de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya, Rovira se sumà a la «crida de Lleida» feta per Macià a partits i personalitats perquè ingressessin a ERC.²⁹ També ho varen fer Carles Pi i Sunyer, Jaume Serra i Húnter, Pere Coromines, Josep Sunyol i Francesc X. Casals, entre altres. L'èxit d'ERC a les eleccions autonòmiques fou aclaparador, fet que li va permetre formar una còmoda majoria a les noves corts catalanes del Parc de la Ciutadella.

Rovira es va presentar a les llistes d'ERC per la circumscripció de Tarragona. Elegit diputat al Parlament per 24.840 vots –més del triple que l'any anterior a les eleccions generals–, la minva auditiva que arrossegava des de feia uns anys no va ser obstacle perquè intervingués activament en els debats parlamentaris, com ara en qüestions com la divisió territorial de Catalunya –Rovira defensava una divisió supracomarcals–, un dels temes en què la contribució de Rovira va ser destacada. Aquesta qüestió era una de les passions del polític i tornaria a sorgir a l'exili quan, com a president del Consell Assessor de la Generalitat de Catalunya (1945), va encarregar a Humbert Torres una ponència sobre aquest tema. Sobre el pas de Rovira per la cambra catalana³⁰ va explicar el també diputat d'ERC, Miquel Guinart:

Era una de les personalitats més estimades del nostre Parlament. Les seves extraordinàries dots d'orador corresponien a les d'aquell que era, sense dubte, el

29. Vegeu Anna SALLÉS, «Rovira i Virgili i el seu compromís amb Esquerra Republicana de Catalunya», a *Rovira i Virgili. 50 anys després*, edició a cura de Josep M. ROIG I ROSSICH, Valls, Cossetània, 2000, p. 133-143. També, M. BARAS, *Acció Catalana*, p. 133-165.

30. Sobre la història del Parlament de Catalunya, vegeu Ismael PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)*. Barcelona, Curial, 1977; Joaquim DE CAMPS I ARBOIX, *El Parlament de Catalunya 1932-1936*. Barcelona, Edicions 62, 1976; *Parlament de Catalunya. Llibre del Cinquantenari (1932-1982)*, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1984; *Parlament de Catalunya. L'obra legislativa (1932-1939)*, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1984, i Mercè MORALES, *El Parlament de Catalunya. República, Guerra Civil i Exili*, Barcelona, Base, 2012.

MERCÈ MORALES

millor escriptor català contemporani. Intervenía eficientment sobre les qüestions més diverses [...], però era molt sord i quan un diputat –sobretot si era de l'oposició– contestava al seu discurs, ell abandonava l'escó per baixar al mig de l'hemicycle i s'inclinava per damunt l'espatlla dels taquígrafs a fi d'assabentar-se dels arguments adduïts pel seu contradictor, al qual, seguidament, ell contestaria.³¹

L'activitat de Rovira durant aquests anys continuarà estretament lligada al periodisme. Esdevindrà una de les plomes més brillants del periòdic d'ERC, *La Humanitat*. Els seus articles sobre la Catalunya autònoma, la política internacional i les relacions Catalunya-Espanya, entre molts altres, ens permeten resseguir el dia a dia d'aquella Segona República fins a la derrota militar de 1939. En el terreny polític, la influència de Rovira dins ERC serà menor respecte al protagonisme assolit durant els anys d'Acció Catalana i Acció Republicana. Quan Rovira entra a formar part d'ERC la tardor del 1932, no s'integra dins la direcció de l'Esquerra, com sí ho farà Carles Pi i Sunyer, que també havia militat a ACR. Tanmateix, serà una de les seves plomes més acreditades i continuarà posant els seus escrits, tant periodístics com historiogràfics, al servei de la conscienciació nacional.

Amb l'esclat de la Guerra Civil i la paralització de la vida parlamentària, Rovira participarà en el Comissariat de Propaganda dirigit per Jaume Miravittles i en l'Oficina de Premsa de la Generalitat. Farà articles, discursos, denunciarà els fets que es produeixen a la rereguarda, seguirà el decurs de la guerra i continuarà escrivint llibres d'història. El 1938 va viatjar a la URSS amb altres polítics com Antoni M. Sbert, viatge sobre el qual escriurà diversos articles aquell mateix any i el 1940 que s'aplegaran en el llibre *Viatge a l'URSS*, publicat per Edicions 62 el 1968 i prologat per Joaquim Molas.

L'1 d'octubre de 1938, davant les vacants que s'havien produït a la presidència i a la Mesa del Parlament català, els diputats que encara eren a Catalunya, 45 dels 75 que eren vius –el Parlament estava format per 83 diputats–, es varen reunir per darrera vegada en una sessió oficial per votar els nous càrrecs.³² Josep Irla i Bosch fou elegit president en substitució de Joan Casanovas, que havia dimitit i era a França, i Antoni Rovira i Virgili vicepresident primer, en substitució de Jau-

31. Vegeu Miquel GUINART, «La voluntat de Rovira i la ingenuïtat de Casanovas», *L'Avenç*, núm. 23, gener de 1980, p. 41.

32. Vegeu Mercè MORALES, *El Parlament de Catalunya. República, Guerra Civil i exili*, Barcelona, Base, 2012, p. 179-182.

me Serra i Hünter, que també havia dimitit. La vicepresidència segona seria per al socialista, aleshores membre del PSUC, Manuel Serra i Moret.

Davant les dissidències que s'havien produït en el si d'ERC, l'elecció d'Irla i Rovira assegurava a la direcció de l'Esquerra el suport necessari al partit i al govern. És possible que ningú no sospités aleshores la importància que tindria aquella elecció dos anys després. Per l'automatisme de la llei (article 44) de l'Estatut Interior de Catalunya, el president del Parlament assumia la presidència de la Generalitat si aquesta quedava vacant i fins la convocatòria d'eleccions, i el vicepresident primer de la cambra, la presidència del Parlament durant aquella interinitat.

HISTORIOGRAFIA D'EXILI: ACTIVISME, DIVULGACIÓ I REFUGI (1939-1949)

És en condició de vicepresident primer del Parlament català que Rovira va marxar a l'exili amb la seva esposa, el fill i la filla la nit del 23 al 24 de gener de 1939. Tenia cinquanta-sis anys. La família Rovira va emprendre el camí cap a la frontera francesa junt amb una vintena de diputats. Varen passar la frontera el 31 de gener formant part del grup d'intel·lectuals i diputats de més edat que es trobaven aquells dies al mas de l'Agullana. L'1 de febrer arribaren a Perpinyà i el 5 es varen instal·lar a Tolosa, on varen viure en un hotel econòmic davant l'estació de tren. De tot aquest periple, Rovira ens en va deixar un testimoni excepcional en el seu llibre *Els darrers dies de la Catalunya republicana*. L'escriptor ens explica el drama de la marxa cap a la frontera: el desordre, la por, la fam, la sospita, la fred i el futur incert.

Rovira va escriure aquest tresor memorialístic poques setmanes després de produir-se els fets. «Amb fidel i serena precisió»,³³ escriu en el pròleg del llibre, publicat finalment a Buenos Aires el 1940 per les Edicions de la Revista de Catalunya. El va redactar a Rieumes (Alta Garona), on residí amb la família entre la segona quinzena de febrer i la darrera d'abril, gràcies a la generositat del professor Camille Soulà, que li oferí la casa d'un seu nebot. Va continuar redactant l'obra a Tolosa, ciutat a la qual va tornar per acollir-se a la residència d'intel·lectuals catalans que hi havia creat la Generalitat a través de la Fundació Ramon Llull, organisme destinat a la gestió dels ajuts i a la promoció de la cul-

33. ANTONI ROVIRA I VIRGILI. *Els darrers dies de la Catalunya republicana (Memòries sobre l'exode català)*, Barcelona, Curial, 1976, p. 5.

tura catalana, dirigit per l'exconseller Antoni M. Sbert. La residència es trobava a l'antiga caserna de bombers, on s'instal·larien també altres intel·lectuals.

La família Rovira hi va residir només unes setmanes. El 20 de maig es traslladava a Montpeller, ciutat en la qual la Generalitat havia creat una altra residència. En aquesta cas, la residència no era un sol edifici, sinó diverses cases i pisos de lloguer on s'allotjaven les famílies. Els Rovira es varen instal·lar en un hotel durant algunes setmanes fins que els va ser adjudicada una casa dels afores, «Le Chinois», per l'administrador de la residència Manuel Alcàntara. Allà compartiren la casa amb la família de Jaume Martí i Cabot, les filles del president Macià, Maria i Josefina Macià, i la família d'aquesta última, casada amb el doctor Peyrí.

Instal·lat a «Le Chinois» i beneficiari de l'ajut que la Generalitat distribuïa entre els residents, la majoria polítics, intel·lectuals i artistes, Rovira va finalitzar la redacció definitiva de l'obra. Com explica el mateix Rovira, «convé que els llibres de memòries siguin escrits quan els fets no són ja recents ni són encara llunyans».³⁴ Com no podia ser altrament, Rovira va fer a l'exili una àrdua defensa de la llengua:

Tot escrivint el meu primer llibre d'exili, veig en l'arreglament dels mots catalans la prova que han fracassat els folls opressors de Catalunya. No reduiran al silenci la nostra llengua nacional [...] la guerra no parará fins que Catalunya no recobri tota la seva llibertat nacional: la del règim polític, la de la llengua i la de l'esperit. La nostra esperança és invencible.³⁵

La tragèdia de l'exili es va manifestar en tots els ordres i per a molts exiliats es va convertir en una dura lluita per la supervivència. França no va concedir l'estatus de refugiat als republicans espanyols fins l'any 1945, motiu pel qual tot aquell que no tenia els papers de residència en regla —que eren la majoria— varen anar a raure als camps de confinament francesos, on encara no se sap quants milers de republicans varen morir. Davant d'aquesta situació tan miserable, aquells que com Rovira varen poder gestionar els documents per viure a França, sostenir-se amb els subsidis de la Generalitat fins ben entrat l'any 1942 i viure als habitatges que aquella els va proporcionar, en llibertat i amb les seves famílies, encara es podien considerar afortunats.

A Montpeller, Rovira va poder treballar amb una certa comoditat. La seva biblioteca, els seus arxius i les seves notes s'havien quedat a Catalunya, però va

34. ROVIRA I VIRGILI, *Els darrers dies...*, p. 5.

35. ROVIRA I VIRGILI, *Els darrers dies...*, p. 8.

poder consultar les biblioteques de la ciutat. Col·laborà de manera habitual amb dues publicacions patrocinades per la Fundació Ramon Llull: la *Revista de Catalunya*, que es va reprendre el desembre de 1939, i el periòdic *El Poble Català*, que es va començar a publicar a París l'octubre de 1939. Així mateix, també escriurà per a dues publicacions catalanes d'Amèrica com *Catalunya*, a Buenos Aires, i *Germanor*, a Santiago de Xile.

L'esclat de la Segona Guerra Mundial el 3 de setembre de 1939 no va canviar de manera significativa les condicions de vida de Rovira, però aquestes sí varen experimentar un canvi important a partir de l'ocupació alemanya el juny de 1940 i la divisió de França entre la zona governada per l'administració alemanya i la del govern de Vichy, presidida pel general Pétain. El desmantellament de les oficines de la Generalitat i de la Fundació Ramon Llull a París i el seu establiment al sud del país (sota el govern de Vichy) aquell inici d'estiu van comportar una alteració en la periodicitat de l'enviament dels subsidis. Tot i que de manera irregular, i amb el consegüent patiment, els subsidis varen continuar arribant fins que, amb la presència a la zona de Vichy de l'exèrcit italià i alemany, la tardor de 1942, aquests varen quedar interromputs.

La repressió encara va fer-se més punyent a partir d'aquella data i els principals gestors dels subsidis varen abandonar el sud de França. Antoni M. Sbert, vigilat per les autoritats franceses –vivia confinat en una vil·la– se n'havia anat a Mèxic el setembre de 1942 en un dels darrers embarcaments que varen sortir del port de Marsella. Josep Tarradellas, que també gestionava ajuts i passatges per a Amèrica, va haver de fugir a Suïssa, després d'haver estat empresonat i jutjat pels tribunals francesos. Nicolau d'Olwer, president a França de la JARE, organisme d'ajut creat a Mèxic per Indalecio Prieto (PSOE), també va patir empresonament i judici i finalment marxà a París.

La situació econòmica de la família Rovira havia anat empitjorant. Els 10 francs diaris que cobrava cada membre de la família la tardor de 1939 ja eren passat. També ho van ser els ingressos de Rovira pels seus articles periodístics, atès que la *Revista de Catalunya* i *El Poble Català* varen deixar de publicar-se i, pel que fa a les publicacions d'Amèrica, s'havien tallat les comunicacions. En els anys difícils del final de la guerra a França, la família, que havia perdut la mare, Teresa Comas, el febrer de 1942, va poder sobreviure gràcies a l'ajut d'altres catalans, com el comte de Güell i Josep Irla; el lloguer d'una casa a Tarragona; una beca de Teresa Rovira, a l'Entr'aide Universitaire, i els sopars gratuïts oferts per la comunitat protestant de Montpeller als

MERCÈ MORALES

estudiants.³⁶ Amb la fi dels subsidis també va arribar la fi de les residències gestionades per la Fundació Ramon Llull. La família va haver d'abandonar la vil·la «Le Chinois» i instal·lar-se en un pis al barri dels Albers. Varen ser uns temps extremadament complicats i l'escriptura va esdevenir refugi i combat.

Com hem vist amb anterioritat, quan Rovira va marxar de Catalunya havia publicat un bon nombre d'estudis històrics. A l'exili, la seva producció tindrà un caràcter eminentment divulgatiu. No es tractava tant de fer recerques noves, que també en farà, sinó d'oferir síntesis que fossin útils per difondre la història del país entre els exiliats i el públic francès.³⁷ Tanmateix, les dificultats per publicar la seva obra a l'exili deixaran inèdita una bona part de l'aportació historiogràfica de Rovira. Entre 1941 i 1946 escriurà *Descripció de Catalunya. Els factors de la col·lectivitat catalana*, obra ambiciosa que va dividir en sis llibres: la terra, la raça, la història, l'economia, la llengua i l'ànima. Aquest darrer és l'únic de què no n'ha restat cap escrit. En conjunt, constitueixen un volum de textos que, com ha assenyalat Maria Capdevila, «és un clar reflex de la situació emocional d'un exiliat que, amb moltes dosis d'enyorança, descriu la terra llunyana, a la qual atorga virtuts i qualitats que la distància magnifica».³⁸ Una part d'aquesta obra va ser readaptada per Rovira amb vista a la seva publicació. El 1945 va traduir al francès un fragment de «La raça catalana, amb el títol *Le peuplement protohistorique et historique de la Catalogne*, possiblement per crear un ambient favorable a les reivindicacions nacionals en uns dies en què el retorn, que es preveia immediat, es fonamentava sobretot en el suport de les democràcies. Finalment, aquest escrit restà inèdit.

Així mateix, el text del volum dedicat a la raça va ser readaptat per Rovira més tard en una sèrie de cinc articles que, sota el títol «La sang dels catalans», es varen publicar a *La Nostra Revista* (Mèxic), entre gener de 1947 i maig de 1948, amb els títols «Ni fenicis ni cartaginesos», «L'aportació grega», «L'aportació romana», «Les aportacions visigòtica i sarraïna» i «Les aportacions franca, occitana, jueva, hispànica i dels captius».³⁹ Rovira hi intenta explicar les característiques del caràcter català mitjançant l'herència ètnica, una herència que, per ell, estava experimentat grans

36. Vegeu la Introducció de Maria CAPDEVILA a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 6-7.

37. Maria Capdevila ha fet una relació completa de la bibliografia de Rovira i Virgili a l'exili que es pot consultar a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes d'exili*, p. 739-757.

38. Vegeu la Introducció de Maria CAPDEVILA a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 22.

39. Vegeu la reproducció d'aquests articles a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 239-278.

canvis a causa de la immigració a Catalunya d'altres pobles d'Espanya: «la més gran modificació històrica en la sang dels catalans és la que es realitza, amb diverses fluctuacions, de seixanta anys ençà, o sia a partir de l'Exposició Universal de Barcelona del 1888».⁴⁰ De ben segur que d'haver viscut després de la dictadura Rovira s'hauria llançat amb entusiasme a la campanya de «catalanització de la immigració».

Del volum destinat a l'economia, Rovira també en va publicar un fragment amb el títol «Característiques de Catalunya» a la revista *Catalunya* (Buenos Aires) el 1947. Del volum destinat a la història de Catalunya, redactat entre 1944 i 1945, només es varen publicar algunes planes a la premsa, com «La caiguda heroica» (1714), publicat a *La Humanitat* el 14 de setembre de 1946,⁴¹ o «La caiguda de Catalunya» (1939), publicat a *Per Catalunya* el setembre de 1945.⁴² Sobre la dificultat de publicar a l'exili, Rovira escriuria a Artur Bladé el 10 d'abril de 1949: «Quan es publicarà això que ara escrivim? El meu armari de material inèdit és gairebé ple».⁴³ En aquells dies tenia el projecte de crear una editorial en llengua catalana a l'exili.

Rovira també va escriure una *Història de les antigues institucions de Catalunya* (1940), per encàrrec de la Fundació Ramon Llull, que es conserva incompleta. L'obra havia de ser publicada en francès i en castellà, amb la idea de divulgar-la entre el públic francès i americà. L'any següent, el 1941, va preparar una síntesi en francès amb el títol *Bref résumé de l'histoire de la Catalogne*. Havia de servir per donar a conèixer als jutges francesos la nació catalana –liberal i demòcrata– i sensibilitzar-los, a causa de les demandes d'extradició que les autoritats franquistes havien cursat al govern de Vichy i les detencions que s'estaven produint, entre elles les de Tarradellas i Eduard Raguasol. Aquest últim va estar a punt de ser extradit.

Rovira també va escriure sobre aspectes de la història francesa relacionats amb Catalunya com *Le Cardinal Richelieu, ami de la Catalogne* (1945), on explica l'actitud de Richelieu envers l'intent de separació de 1640. Del mateix any són els seus *Cahiers catalans*, amb una breu síntesi sobre l'autonomia i les institucions de govern catalanes, en la qual Rovira dedica un apartat important a explicar quina havia estat l'activitat política portada a terme per la Generalitat a França entre 1939 i 1945. Sota el títol *Pour la restauration de l'autonomie catalane*, el text havia

40. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 278.

41. Vegeu *La Humanitat*, Tolosa, núm. 14, setembre de 1946.

42. Vegeu *Per Catalunya*, núm. 4, setembre de 1945.

43. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 659.

de ser publicat per la Generalitat per reafirmar el retorn de la institució –discutit per algunes forces polítiques– a Catalunya. Per aquells dies, Rovira presidia el Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat de Josep Irla.

De 1947 és el seu llibre *Estat català*, un estudi sobre dret públic amb el qual es va presentar al premi Joan Lluhí dels Jocs Florals, celebrats aquell any a Londres, i que hi resultà premiat. En aquesta obra, Rovira aprofita material inèdit de la seva *Descripció de Catalunya*. Com apunta el títol, a *Estat Català* Rovira explica els fonaments i els processos històrics de la nació catalana, així com els aspectes jurídics –les lleis i institucions legals de govern– que són, al capdavall, els arguments més convincents per al retorn de les llibertats. A més a més, com veurem, la legalitat esdevindrà un dels debats més prolífics de l'exili polític durant aquells anys quaranta. En aquest llibre, Rovira també tractarà de manera especial una de les qüestions a les quals va dedicar centenars de pàgines al llarg de la seva vida: el federalisme, explicitant les diverses propostes que podrien practicar-se a Espanya. Com la resta de llibres que hem comentat de Rovira a l'exili, estava pensat per a un públic ampli.

Rovira presentarà als Jocs Florals dels anys 1948 i 1949 dos llibres més d'història. L'any 1948, als Jocs celebrats a París, va presentar el seu estudi sobre *La batalla de Muret*, amb el qual va rebre el premi d'assaig Pere d'Aragó. L'any següent, als Jocs Florals celebrats a Montevideo, va enviar *Les idees jurídiques de Prat de la Riba*, també guardonat amb el premi Joan Lluhí i que fou publicat el 1968 per Edicions 62, amb un pròleg i una selecció d'Isidre Molas.

Entre 1947 i 1948 escriu la sèrie *La Catalunya contemporània*, que es publicarà a la revista *Germanor* de Santiago de Xile (1947-1949). La secció està conformada per un conjunt d'articles sobre el catalanisme en el segle XIX que tracten aspectes com la polèmica entre Pompeu Fabra i Jaume Collell, que Rovira tracta amb una extrema acritud contra aquest darrer; els dobles Jocs Florals del 1888, on reproduïx versos patriòtics molt contundents; l'escissió del Centre Català el 1887; el pensament de Josep Torras i Bages; Pompeu Gener i el bisbe Josep Morgades, a través dels quals Rovira ens parla de la Renaixença; la personalitat de Joan Sardà i Lloret, no exempta de l'agut esperit crític de Rovira; Manuel Milà i Fontanals, Santiago Russinyol, Emili Vilanova i Joaquim Maria Bartrina.⁴⁴ La sèrie donaria lloc al llibre *Els corrents ideològics de la Renaixença*

44. Vegeu-ne la recopilació feta per Mercè MORALES i Jaume SOBREQÜÉS, a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 303-408.

catalana, publicat el 1966 per l'editorial Barcino. En aquests escrits, Rovira torna a fer una defensa de la llengua com la punta de llança de la cohesió de la nació catalana i la seva pervivència. Les divisions polítiques a les quals havia assistit segurament varen reafirmar-lo en aquest pensament.

Si entre 1939 i 1947 Rovira compagina la seva obra historiogràfica amb la política i periodística, a partir de 1948, després del seu pas pel govern de Josep Irla (setembre 1945 - gener 1948), es va dedicar amb més intensitat a la història i la poesia que als escrits polítics d'actualitat. La grisor política general que acompanyà els dos darrers anys de la seva vida, després de la intensitat amb la qual havia viscut entre 1939 i el inici de 1948, el varen apropar més a l'estudi del passat que no pas a aquell present descoratjador en el qual l'esperança del retorn s'havia truncat per una espera indefinida. Així mateix, la desaparició de publicacions com la *Revista de Catalunya*, que havia començat a editar-se de nou sota l'empara del govern Irla el 1947, i les dificultats materials per les quals va passar el diari d'ERC, *La Humanitat*, i la suspensió puntual de *Catalunya*, varen influir en el descens d'articles de Rovira sobre temes d'actualitat.

A més a més dels llibres i els articles en els anys d'exili, Rovira també va redactar ressenyes, que es publicarien el 1940 i el 1947 a la *Revista de Catalunya* (primera i segona etapa a l'exili), i entre 1946 i 1947 als *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, revista mensual editada a Perpinyà a partir de 1945. Rovira va exercir la crítica històrica sense limitar-se a fer una glosa del contingut dels llibres, sinó aportant els seus punts de vista i hipòtesis alternatives i sempre donant valor a allò favorable que tenien els llibres dels quals s'ocupava. És exemple d'aquesta manera de fer ressenyes la que va dedicar al llibre de Leonce Auziàs sobre l'Aquitània carolíngia,⁴⁵ interessant pels orígens de la família comtal catalana i per la data del setge de Barcelona per Lluís el Pietós. Rovira hi aporta, entre d'altres qüestions, aquesta afirmació que amb posterioritat la historiografia catalana ha confirmat: «En la reconquesta de Catalunya, fa més de mil anys, els refugiats del Migdia de la Gàl·lia van tenir un primer paper».⁴⁶ El mateix esperit crític de Rovira es manifesta quan ressenya l'estudi de la comtessa Edina Zichy Pallavicini sobre Beatriu d'Aragó, filla de Ferran I de Nàpols i

45. Leonce Auziàs, *L'Aquitaine carolingienne (778-987)*, 2a sèrie, vol. xxviii. Tolosa, E. Privat, 1937.

46. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 32. Ressenya publicada a *Revista de Catalunya*, núm. 97, París, 1940, p. 344-345.

muller del rei d'Hongria Matis Hunyadi. Rovira hi aporta dades noves sobre la identitat de la muller de Ferran I, fill bastard d'Alfons el Magnànim.⁴⁷

L'extensa ressenya del llibre de Josep Conangla i Fontanilles sobre Cuba i Pi i Margall permet a Rovira fer una nítida defensa de la vida i l'obra de Pi. La lectura dels nombrosos textos d'aquest adduïts per Conangla faciliten a Rovira reivindicar «la figura de Pi i Margall, esperit alhora universal i catalaníssim, barceloní fill d'obrers, que va néixer i va créixer a l'ombra de Santa Maria del Mar».⁴⁸ En aquesta ressenya, Rovira explica que havia començat a preparar una biografia sobre Pi i Margall, que la marxa a l'exili va deixar interrompuda. El 1913, Rovira ja havia publicat una antologia d'articles i discursos de Pi i Margall amb el títol *La qüestió de Catalunya*, que ell mateix havia traduït al català.

També dedicà dues ressenyes al llibre *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila i Pere Bosch i Gimpera. Soldevila va escriure'l a l'exili —l'historiador va tornar a Catalunya el 1943— per encàrrec de la Fundació Ramon Llull, i el va continuar Bosch i Gimpera a Mèxic. Els elogis a Soldevila i a Bosch i Gimpera no priven Rovira de fer-ne la dissecció de l'obra pàgina per pàgina, àdhuc els errors ortogràfics. Un especial relleu assoleix el diàleg historiogràfic amb Ferran Soldevila que Rovira hi sosté en l'article «Qüestions d'Història catalana»: «No veig aquest diàleg com una competència per a provar qui en sap més, sinó com un treball en companyonia al servei de la nostra història i del nostre sentiment de catalans»,⁴⁹ afirma.

Rovira, com a historiador, se sentia especialment còmode en els períodes de l'edat mitjana. No ha d'estranyar, doncs, que destinés dos importants articles a comentar els llibres de Josep Calmette —del qual es declarava admirador— sobre la formació de la unitat espanyola i la sempre complexa qüestió dels Pirineus.⁵⁰ En el primer cas insistia en el fet que el matrimoni dels reis Catòlics no va representar la creació d'un únic Estat. En el segon es referia sobretot a

47. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 33-37. Ressenya publicada a *Revista de Catalunya*, núm. 98, París, abril de 1940, p. 459-461.

48. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 54. Ressenya publicada a *Revista de Catalunya*, núm. 104, París, desembre de 1940, p. 436-445.

49. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p.69. Les ressenyes sobre el llibre de Soldevila i Pere Bosch i Gimpera varen ser publicades a *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, Perpinyà, als números de juliol de 1946 (núm. 17, p. 16-20) i març-abril de 1947 (núm. 23, p. 20 i 21).

50. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 75-108 i 109-123. Ressenyes publicades a *Revista de Catalunya*, núm. 103, París, setembre de 1947, p. 167-184 i 292-302.

la problemàtica històrica viscuda pel Rosselló en la seva vinculació i integració històrica amb el Principat. Són dos comentaris infestats d'ideologia en els quals l'activista concepció historiogràfica de Rovira es manifesta en estat pur.

Com he esmentat, els articles publicats per Rovira a l'exili sobre història de Catalunya tenen una voluntat eminentment divulgativa i tracten sobre episodis cabdals en la història del país, des de la crisi de 1640, la desfeta de 1714, el significat de l'Onze de Setembre, l'origen del catalanisme, les Bases de Manresa, el federalisme, el pacte de Sant Sebastià, la Generalitat i el 19 de juliol de 1936 fins a l'exili de 1939.⁵¹ En tots aquests articles es manifesta l'historiador políticament compromès, publicats en revistes i rotatius que maldaven per donar continuïtat al fet identitari català. A *El Poble Català* (París, 1939-1940) Rovira hi publicarà una glosa de diferents personalitats en la sèrie «Els grans catalans», amb figures com Pau Claris, Prat de la Riba, Arnau de Vilanova, Pere Coromines, Francesc Eiximenis, Josep de Margarit i Valentí Almirall. Posteriorment, també farà un retrat de polítics contemporanis com Manuel Azaña, Francesc Cambó i Alejandro Lerroux en diverses publicacions.

Així mateix, tenen un interès històric de primer ordre els diversos treballs publicats per Rovira els anys 1945-1946 sobre el Consell Assessor de la Presidència de la Generalitat de Catalunya,⁵² consell que ell mateix presidí, com explicaré tot seguit.

CONSELLER DE LA GENERALITAT I PRESIDENT DEL PARLAMENT

L'1 d'octubre de 1938, Rovira havia estat elegit vicepresident primer del Parlament català en les eleccions que es varen fer aquell dia a la Mesa. Quan el 15 d'octubre de 1940 Companys va morir afusellat per un escamot de l'exèrcit al castell de Montjuïc, d'acord amb allò establert en l'Estatut Interior de Catalunya, Irla, com a president del Parlament, va assumir la presidència interina de la Generalitat, i Rovira, la presidència interina del Parlament. Ambdós polítics romandrien junts a França, fet que va afavorir l'entesa, que d'altra banda ja exis-

51. Vegeu la recopilació feta per Mercè MORALES i Jaume SOBREQÜÉS a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 129-200 i 279-302.

52. Vegeu la recopilació feta per Mercè MORALES i Jaume SOBREQÜÉS a ROVIRA I VIRGILI, *Sobre història de Catalunya*, p. 201-238.

tia, entre els dos màxims representants de les institucions polítiques catalanes a l'exili.⁵³

El febrer de 1941, Rovira signava amb Irla i alguns membres de la Mesa del Parlament el primer document que es coneix del Parlament a l'exili, document en el qual es feia una crida a la reconciliació («més que vindicar-se cal esmenar-se») i a la unitat no només entre els catalans que havien donat suport a bàndols oposats durant la Guerra Civil, sinó entre els que havien defensat el republicà i que es trobaven dividits i enfrontats.⁵⁴ La política catalana, com també l'espanyola, va patir una mena de Big Bang en acabar la guerra, fruit de les tensions preexistents, esclat que va donar lloc a un univers polític polaritzat i fluctuant, amb diferents eixos de gravetat. Quan semblava més necessària que mai la unitat per combatre la dictadura franquista, la política catalana –immersa en un debat conceptual sobre teoria i praxi del nacionalisme, i en el més prosaic del poder i les expectatives dels partits per comandar l'oposició i governar a Catalunya– no va assolir aquella unitat, tot i que n'havia fet bandera.

A la França ocupada, les institucions polítiques i els partits varen restar en la clandestinitat, amb els seus dirigents i militants controlats per les forces de l'ordre i en alguns casos, com els de Josep Tarradellas, Ventura Gassol, Nicolau d'Olwer, Eduard Ragasol i Frederica Montseny, detinguts i empresonats. Des de 1940 i fins la tardor de 1944, els dos màxims responsables de les institucions catalanes a l'exili, Josep Irla i Rovira i Virgili, varen restar sota aquest règim repressiu –el mateix Rovira seria detingut unes hores el 1943–, intentant sobreviure a la França de Hitler i Pétain.

Rovira i altres exiliats com Humbert Torres, Joan Sauret i Martí Barrera, d'ERC, junt amb Josep Tarradellas, secretari general del partit, varen donar suport a Josep Irla durant aquest període i varen defensar el retorn de la Generalitat exiliada i de l'Estatut d'autonomia de 1932 davant altres opcions que defensaven la superació del règim estatutari a favor d'una Catalunya confederal o independent. Per Rovira, federalista asimètric que s'oposava al *café para todos*, l'autonomia no era la fórmula ideal. Era deficient i problemàtica, però el règim més assolible de manera immediata:

53. Sobre la vida de les institucions polítiques i la política catalana a l'exili vegeu Mercè MORALES, *La Generalitat de Josep Irla i l'exil polític català*, Barcelona, Base, 2008; Jaume SOBREQUÉS i Mercè MORALES, *La Generalitat a l'exili*. Barcelona, Ara Llibres, 2008; Mercè MORALES, *El Parlament de Catalunya. República, Guerra Civil i Exili*, Barcelona, Base, 2012.

54. Vegeu MORALES, *El Parlament de Catalunya*, p. 205-206.

Una bona política catalana ha de tendir, en els nostres dies, a restablir l'equilibri entre les aspiracions i les formes, entre el voler i el poder. Per voler més, s'ha de poder més. I el poder el dóna, en primer lloc, una consciència nacional robusta. Voler sense poder, no és senyal de major patriotisme, sinó de menor sentit de responsabilitat.⁵⁵

Aquest programa autonomista, que sempre va considerar com un estat inicial del restabliment de les llibertats democràtiques, va quedar concretat en els coneguts amb el nom de «Deu punts de Montpeller», redactats per Irla i el «grup de Montpeller» el juliol de 1943.

L'any següent, amb l'alliberament del sud de França i París pels Aliats, l'esperança del retorn era més real que mai: «L'Espanya democràtica que tornarà aviat, l'Europa liberal i el món renovellat, ¿no faran plenament justícia a aquest gran petit poble que de sempre estima amb el màxim amor la democràcia i la llibertat?»,⁵⁶ escrivia Rovira. El 6 d'octubre d'aquell any, Irla va fer una crida unitària als catalans i va anunciar que volia recrear el Consell Nacional Català creat per Companys l'abril de 1940, consell que mai no va arribar a funcionar a causa de l'ocupació i en el qual ja participaven Rovira i Virgili i Pompeu Fabra. Com començava a ser una tradició en la política catalana, el president de la Generalitat va delegar en el president del Parlament la formació del nou consell. Rovira acceptà i d'aquell encàrrec d'Irla naxeria el Consell Assessor de la Presidència el 30 de gener de 1945.

Havien passat quatre mesos d'ençà que Irla l'havia fet l'encàrrec, però enllestir un consell en la política exiliada era una tasca feixuga i d'èxit dubtable. En aquells dies, el Consell Nacional de Catalunya format a Londres el juliol de 1940 havia derivat cap a una alternativa a la Generalitat d'Irla. El liderava Carles Pi i Sunyer, dirigent d'ERC, i li donaven suport els socialistes de Serra i Moret, el Front Nacional de Catalunya de Joan Cornudella i Antoni Andreu i Abelló, alguns dirigents d'ACR i Estat Català, i tenia suports dins la mateixa ERC. El seu pes polític no era gaire important a França, atès el seu isolament durant la guerra, però les tesis confederalistes del Consell havien tingut molts seguidors a Amèrica.

55. *La Humanitat*, núm. 40. Montpeller, 14 d'abril de 1946, p. 1 i *Quaderns d'Estudis Polítics, Econòmics i Socials*, núm. 15, Perpinyà, abril-maig de 1946, p. 5 i 32.

56. Ressenya de ROVIRA I VIRGILI al llibre de Josep Calmette, *La question des Pyrénées et la Marche d'Espagne du moyen age* (París, J. B. Janin, 1947), *Revista de Catalunya*, núm. 103, París, setembre de 1947, p. 292-302.

Rovira participà en aquest debat. Se sentia proper a les tesis confederals del Consell de Londres, però també reconeixia que aquestes no concretaven res. El febrer de 1945 publicava a *La Humanitat* l'article «Federal, tanmateix», en el qual forçava a concretar els posicionaments. Així com afirmava que la meta de Catalunya era arribar a aquell règim més confederal que federal, també reconeixia que era una meta llunyana. Primer s'havia de derrocar Franco i tenir el concurs de les altres forces polítiques espanyoles. Era evident que el retorn no es faria amb la lliure determinació. Demanava dosis de realisme o, almenys, que els confederalistes expliquessin com actuarien per aconseguir-la. La solució més factible de manera immediata era recuperar el que ja s'havia guanyat amb la República: l'Estatut del 1932 i les institucions polítiques derivades, si l'atzarós context polític no promovia alguna solució millor. Com insistia Rovira, per arribar al federalisme era necessari que les corts constituents elaboressin una constitució federal, i mentrestant Rovira preguntava: «Quin règim hi haurà a Catalunya?».

En aquells dies ja es parlava d'una possible federació europea. L'ideal de Rovira era que Catalunya es trobés com un estat de ple dret dins la federació amb Castella, Portugal i Euskadi i pogués establir-hi un pacte especial de convivència peninsular. Era conscient que dins la cultura política espanyola no hi havia sortida per a les aspiracions nacionals, així com de la feblesa i la vulnerabilitat amb la qual actuava el nacionalisme català. Preveia, doncs, un llarg camí per a la plena reconstrucció nacional.

Mentre Josep Tarradellas intentava convèncer Pi i Sunyer que tornés a la disciplina del partit i que donés suport a la línia «legalista» encapçalada per la Generalitat d'Irla, Rovira i Virgili mirava de formar el consell que l'havia encarregat el president. Va trobar moltes dificultats, àdhuc amb Tarradellas, que de manera paral·lela estava intentant tirar endavant la plataforma unitària Solidaritat Catalana, bloc de partits que veuria la llum el 6 de gener de 1945. Finalment, el «grup de Montpeller» va haver de donar al consell de la Generalitat un altre caràcter davant la resistència que va trobar entre les diverses formacions polítiques. Com ens explica el mateix Rovira, es va acabar creant el Consell Assessor de la Presidència, el *leitmotiv* del qual era preparar el retorn a Catalunya amb diverses ponències d'estudi sobre qüestions concretes per a afavorir un restabliment ràpid i efectiu.

Rovira va insistir molt en el fet que no era un consell polític; que era, com el seu nom indicava, només un consell assessor, però als inicis de 1945, quan tothom pensava en el retorn i les forces polítiques ressorgien, es reagrupaven i marcaven línies d'actuació per tenir una posició capdavantera en aquella transició que es preveia immediata, es malfiava d'aquell consell de la Generalitat. En el si

de Solidaritat Catalana, on tenien representació ERC, ACR, UDC, la Lliga Republicana de Solà i Cañizares, el Front de la Llibertat del poumista Josep Rovira, el Front Nacional de Catalunya i Estat Català, la notícia va caure com una bomba.

En aquella plataforma de recent creació, els seus representants es preguntaven: quin paper de comandament havia de tenir Solidaritat si la Generalitat s'havia dotat d'un consell? Tarradellas, el seu promotor, va intentar apaivagar els ànims, però des d'aquell febrer de 1945 es començà a fer visible la consolidació de dos blocs que durant anys protagonitzarien una lluita política de desgast: ERC i ACR, per una banda, i FNC, EC, UDC, el Front de la Llibertat i el Moviment Socialista de Catalunya (MSC) de Josep Rovira i Josep Pallach, per una altra. Es produïrien fluctuacions, encontres i desacords. Alguna vegada EC es va apropar a ERC; en alguna ocasió el FNC es va allunyar d'UDC i el MSC, però en línies generals aquest fou el nou panorama polític d'aliances, amb l'ERC de Tarradellas gairebé isolada davant l'oposició d'organitzacions nacionalistes que havien estat minoritàries, com UDC i EC, i d'altres creades en la postguerra, com el FNC i el MSC.

Rovira va sumar al seu Consell només dues sigles més a les d'ERC: l'ACR de Nicolau d'Olwer i la Lliga Republicana de Solà i Cañizares. Els seus components foren: Rovira i Virgili, president; Pompeu Fabra (Cultura); Nicolau d'Olwer (Qüestions estatutàries); Humbert Torres (Política); Claudi Ametlla (Governació); Ramon Nogués i Bizet (Justícia i Qüestions Agràries); Felip de Solà i Cañizares (Dret Civil); Ferran Cuito (Economia i Finances); Martí Barretera (Trellat) i Francesc de P. Jené (Qüestions Municipals).

El Consell Assessor de la Presidència va ser la gran obra política de Rovira i Virgili. És possible que Rovira volgués que l'organisme hagués tingut un més gran ressò, però, després de les crítiques rebudes per part dels partits que no concursaven i algunes missives de Tarradellas advertint que es podia dinamitar l'esbós unitari que era Solidaritat Catalana, es va inhibir públicament. L'enrenou que va causar va provocar que dos dels seus ponents, Solà i Cañizares (Lliga-R) i Ferran Cuito (ACR), posessin els seus càrrecs a disposició de Rovira. Aquest els va convèncer que continuessin, però, a partir d'aleshores, tant Irla com el «grup de Montpeller» varen optar perquè el Consell portés a terme la seva feina sense gaire publicitat a fi d'evitar més polèmiques a l'entorn de la Generalitat.

Aquell intent de la Generalitat d'Irla i Rovira per fer-se present en el panorama polític en uns dies en què tot empenyia a actuar va esdevenir una de les decisions més constructives de l'oposició. La política de partits podia continuar fent el seu camí, però era necessari que algú s'ocupés de les necessitats del país a l'hora del retorn. La

MERCÈ MORALES

Generalitat d'Irla, per mitjà del Consell Assessor, ho va fer, tot i el soroll d'espases de la política catalana. Irla es va reunir amb el Consell en tres ocasions. La primera, la segona setmana de febrer de 1945, a Perpinyà, per la constitució formal de l'organisme. La segona, en una data simbòlica, el 14 d'abril, a Montpeller, on els diferents ponents varen donar compte dels seus treballs al president de la Generalitat. I la tercera, l'1 de maig, una reunió en la qual es varen comentar alguns aspectes de les ponències. La constitució del govern de la Generalitat el 14 de setembre d'aquell 1945 va posar fi al Consell Assessor, i a finals d'any Rovira va lliurar a Irla les ponències.

El 1948, dissolt el govern Irla, es varen publicar algunes de les ponències. Les de Governació, Justícia i Qüestions Agràries, Dret Civil, Funcionaris i Qüestions Municipals no es varen fer públiques, perquè, segons va explicar Víctor Torres, aleshores responsable de la Secretaria General de la Presidència, «valia més guardar-los secrets»⁵⁷ a causa dels temes tractats, com per exemple l'ordre públic i d'altres que es va considerar que podien ser objecte de polèmica. Entre altres temes, s'havia resolt emprar el sistema electoral proporcional, qüestió que havia estat objecte de contínues peticions per part de l'oposició al Parlament català durant la Segona República, des de la Lliga fins als socialistes de la USC.

Després de l'experiència del Consell Assessor, la vida política de Rovira va continuar lligada a la Generalitat d'Irla. El 14 de setembre de 1945, el seu nom apareixia en el primer i únic govern de la Generalitat a l'exili,⁵⁸ junt amb els de Pompeu Fabra, Carles Pi i Sunyer, Joan Comorera i el poeta Josep Carner; Josep Xirau, nomenat conseller per Irla, no va assumir el càrrec. El juliol de 1946 es varen incorporar dos consellers més, Manuel Serra i Moret i Pau Padró (Unió de Rabassaires). El govern es va trobar amb greus problemes d'acceptació. L'oposició i les crítiques que va rebre foren constants. De vocació unitària, havia perdut la partida tot just començar; a Catalunya, entre el grup de dirigents que s'havien aplegat a Barcelona a l'entorn del Consell Nacional de la Democràcia Catalana (CNDC), presidit per Josep Pous i Pagès, que atorgaven a la Generalitat un paper representatiu i simbòlic, però sense autoritat en les decisions polítiques de l'interior.

Durant aquests anys (octubre 1944 - gener 1948) Rovira va assumir dos càrrecs en dues institucions polítiques. El de president interí del Parlament i el de conseller de la Generalitat. Aquesta duplicitat ja s'havia donat durant els dos

57. VÍCTOR TORRES, *Memòries polítiques i familiars*, Lleida, Pagès, 1994, p. 186.

58. Per conèixer la vida d'aquest govern amb detall, vegeu-ne els capítols dedicats a Mercè MORALES, *La Generalitat de Josep Irla*, p. 427-905.

primers governs de la Guerra Civil amb Joan Casanovas, president del Parlament des de 1933 fins a 1938. Durant la Segona República va ser moneda corrent que els polítics republicans i socialistes catalans tinguessin diversos càrrecs al mateix temps. S'havien d'ocupar llocs als ajuntaments, a Corts, al govern de Madrid i a dues noves institucions, el Parlament català i la Generalitat. Aquesta pràctica va tenir conseqüències negatives a l'exili quan es va posar en joc la titularitat de les institucions polítiques catalanes (Parlament i Generalitat). Podia ser Rovira president del Parlament i al mateix temps conseller de la Generalitat? I el 1950, mort Rovira, podia Serra i Moret assumir la presidència del Parlament català després d'haver estat ministre del govern republicà d'Álvaro de Albornoz? Com que el Parlament català mai no va legislar sobre aquesta qüestió, va provocar nous enfrontaments polítics entre l'ERC de Tarradellas i el MSC de Serra i Moret.

Rovira i Virgili mai no va exercir amb plenitud el càrrec de president interí del Parlament. Malgrat que alguns diputats membres de la Diputació Permanent li varen demanar que convoqués, almenys, aquest organisme, Rovira sempre va considerar que no era el moment polític –no volia enfrontar la Generalitat a més crítiques per part de l'oposició, quan molts consideraven que aquell Parlament de 1932 ja no era representatiu– ni que aquella reunió de diputats tingués tampoc cap efectivitat. Per Rovira, el Parlament només s'havia de reunir en haver retornat a Catalunya per liquidar assumptes de tràmit, dissoldre's i convocar noves eleccions autonòmiques. Sense jurisdicció pròpia, les seves reunions només tindrien caràcter oficial en un país com Mèxic, que no havia reconegut el govern de Franco, i on funcionava una ambaixada espanyola a càrrec de Nicolau d'Olwer. A França, on ell residia, les reunions serien obligadament oficioses i tampoc aplegarien un gran nombre de diputats, dispersos entre Europa i Amèrica. I, encara que no es tingués en compte aquests condicionaments, la reunió dels diputats només podien tenir un caràcter fiscalitzador: donar o no un vot de confiança al president i al seu govern, i requerir-lo perquè expliqués la seva actuació i la seva obra polítiques. En definitiva, per ratificar o no les decisions preses pel govern.⁵⁹

En la voluntat decidida de Rovira d'alleugerir de més fronts polítics el camí de la Generalitat d'Irla, i per la convicció de la inoperativitat del Parlament a l'exili, va mantenir una titularitat buida d'acció política, però amb la qual preservava la representació en la cambra d'ERC i la continuïtat de la mateixa

59. Sobre la presidència d'Antoni Rovira i Virgili al Parlament de Catalunya, vegeu Mercè MORALES, *El Parlament de Catalunya*, p. 219-258.

institució. Només després de la dissolució del govern de la Generalitat el gener de 1948, Rovira va fer més gestos d'aproximació als diputats amb objectius concrets com esclarir la composició de la Diputació Permanent entre membres titulars (15) i substituïts i fer algun qüestionari entre els diputats sobre la situació política catalana. Poc abans de morir, havia convingut amb Antoni Xirau, membre de la Diputació Permanent que residia a París i tenia la representació dels membres de la Diputació que eren a Mèxic, que s'entrevistessin a la capital francesa. Tanmateix, ja no va poder fer aquell viatge. Rovira s'havia traslladat a Perpinyà la tardor de 1946, en casar-se la seva filla amb Felip Calvet. Aquell hivern escriuria a Miquel Guinart: «Que en el cel de les pròximes festes [de Nadal] aparegui una inscripció on llegim "Últim Nadal de l'exili"». ⁶⁰

Hem dit que Rovira va néixer amb una ploma a la mà i podríem dir que va morir sostenint-la. Una malaltia («una febreta») que no marxava va acabar amb la seva vida el 5 de desembre de 1949. Sis dies abans encara escrivia a un vell amic, Claudi Ametlla, que malgrat els problemes de salut i les preocupacions econòmiques «conservo bé la moral, i fins diria l'humor». ⁶¹ Rovira morí confiat en el redreç de Catalunya, convençut que, en allò en què la política catalana fallava, seria salvat per la cultura:

No: el 1939 no serà, en la història de Catalunya, un altre 1714 [escriví el setembre de 1949], el camí que puja serà reprès aviat. Fins direm que ja ho comença a ésser. Fidelíssima, la llengua es manté. Ella infantà, nodrí, eixamplà i glorificà Catalunya. Ella va salvar-la després del 1714. Ella tornarà a salvar-la després del 1939, i més ràpidament. ⁶²

Amb Rovira desapareixia un món i un temps, però pervivia l'escriptor. Prolífic, crític, inabastable, morí amb l'esperança que Catalunya i els catalans visquessin temps millors. «Aquests temps vindran», escriví el juliol de 1939. «Hem vist l'èxode; veurem el retorn. I jo, que he viscut i descrit els darrers dies de la caiguda, voldria viure i descriure els primers dies del redreçament». ⁶³ Malauradament, Rovira no ens va poder deixar aquest darrer testimoni.

60. Vegeu ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 429.

61. Carta d'Antoni Rovira i Virgili a Claudi Ametlla. Perpinyà, 29 de novembre de 1949. Reproduït a ROVIRA I VIRGILI, *Cartes de l'exili*, p. 701.

62. *La Humanitat*, núm. 115, Montpeller, 30 de setembre de 1949, p. 1.

63. ROVIRA I VIRGILI, *Els darrers dies...*, p. 8.